

chw

FRAN ERJAVEC

AVTONOMISTIČNA IZJAVA
SLOV. KULTURNIH DELAVCEV
LETA 1921.

(Iz spominov)

POSEBNI ODTIS
IZ ZGODOVINSKEGA ZBORNIKA 1958

SLOVENSKA KULTURNA AKCIJA, BUENOS AIRES

W 582660

D 200703988

PERTOT MARJAN
KONTOVEL 144
TRST

Pollanija
Pariz, 27. VIII. 58
Erjavec

FRAN ERJAVEC
v
AVTONOMISTICNA IZJAVA
SLOV. KULTURNIH DELAVCEV
LETA 1921.

(Iz spominov)

Slovenci se do dr. Prijateljvega "Kersnika" sploh nismo bavili s svojo politično zgodovino. Fragmentarični dr. Vošnjakovi "Spomini" in par dr. Lončarjevih spisov, to je bilo vse, kar smo imeli do prve svetovne vojne. Zato se tudi ne moremo čuditi, ako so ostali še vsi veliki mejniki naše politične zgodovine skoro čisto nepojasnjeni. O nastanku znamenite izjave naše dunajske mladine l. 1848 za zedinjeno in avtonomno Slovenijo vemo le malenkostno in o poskusu slovenskih politikov l. 1865 v Mariboru za sestavo slovenskega nacionalnopolitičnega programa še manj. Prvi jugoslovanski kongres konec l. 1870 v Ljubljani se je posrečilo dr. Prijatelju osvetliti le deloma in še to skoro le po hrvatskih in srbskih virih. Tudi konkretne podrobnosti o ustanovitvi posameznih slovenskih političnih strank so ostale doslej skoro neznane in jih po vsej priliki tudi ne bo mogoče nikoli več ugotoviti, zlasti ker nam je žal ostalo ohranjenih tako malo korespondenc naših vodilnih političnih ljudi.⁽¹⁾

Edino, kar nam je doslej podrobno znano, je nastanek najznamenitejšega akta naše politične zgodovine, to je majniške deklaracije.⁽²⁾ Med

(1) Svojo prevažno politično korespondenco je dr. Brejc par let pred svojo smrtjo izročil meni, a mi je bila spomladi l. 1945 z ostalim mojim dragocenim kulturno in politično zgodovinskim arhivom vred uničena (v njem je bilo tudi lepo število Cankarjevih pisem iz zadnjih treh let njegovega življenja).

(2) Da razpršim o tem vse dvome, morda ne bo odveč, če povem, kako je do te pojasnitve prišlo. Ko sem začel urejati "Ilustriranega Slovenca", me je že v začetku l. 1925 opozoril rajni prof. E. Jarc, da je našel med svojimi papirji tudi koncept majniške deklaracije, kakor je nastajal zvečer dne 29. V. 1917, ko jo je sestavljal poseben odbor "Jugoslovanskega kluba" v dunajskem parlamentu. Seveda sem takoj pograbil za to stvar, da jo objavim v sliki v "Ilustr. Slovencu". Toda to sliko sem želel opremiti tudi s podrobnimi podatki o nastanku, ker se je bilo dotlej splošno mislilo, da

jako važne naše politične manifestacije, ki so ostale doslej čisto nepojasnjene, pa spada tudi "avtonomistična izjava" slovenskih kulturnih delavcev iz l. 1921. Zanj današnji rod komaj še ve, toda svoječasno je vzbudila mnogo prahu, a za bodočega našega političnega zgodovinarja bo ona nedvomno prevažen akt, ker ga moremo vsekakor označevati za pravi začetek slovenskega avtonomističnega gibanja, ki je tvorilo potem nekako dominantno vsega slovenskega političnega življenja prav do uvedbe šestojanuarske diktature, a v neki meri celo do razpada prve Jugoslavije.

Ker sem poslednji še živi aktivni soudeleženec nastanka te izjave, smatram za svojo dolžnost, da ohranim našemu bodočemu političnemu zgodovinarju vse potrebne podatke o njenem nastanku. Ponovno sem namreč imel že priliko opaziti, da ne vedo o tem nastanku ničesar točnega niti tisti, ki so bili že tedaj vmešani v naše politično življenje in tudi tedanje časopisje, glavni vir za političnega zgodovinarja, je objavljalo o tem popolnoma netočne vesti.

"Slovensko vprašanje" se je pojavljalo v preteklosti skoro pri slehernem našem tesnejšem stiku s Srbohrvati. Prvič ga lahko zabeležimo že sredi XVI. stoletja. Bivši koperski škof Vergerij je namreč tedaj želel, naj bi se naše protestantovske knjige tiskale v takem skupnem jeziku, da bi ga mogli razumeti Slovenci, Hrvatje in Srbi, toda Trubar je to misel odklonil kot nemogočo, vendar je obžaloval, da ne zna brati in pisati tudi "hrvatsko" (t. j. glagolico). Ob nastanku Napoleonove Ilirije je njen prvi guverner Marmont, ki je mislil, da govore vsi prebivalci skupni "ilirski" jezik, hotel tega (v dubrovniškem narečju) uvesti v ilirske urade, toda temu se je preko Francoza Serres-ja nemudoma odločno uprl Kopitar, češ da ta "skupni jezik" sploh ne obstoji in je rotil svoje ljubljanske prijatelje, naj nikakor ne žrtvujejo slovenskega jezika v korist kakega "skupnega". Na istem stališču je stal tudi Vodnik.

Nadaljnja trenja in boji za individualnost našega jezika so potem dobro znani. Skoro vsako desetletje se je bolj ali manj glasno pojavljala

jo je sestavil dr. J. E. Krek. Jarc mi je o tem pripovedoval, kolikor se je še spominjal, toda opozoril me je, da povprašam še dr. V. Ravnikarja, ki je tudi sodeloval pri njenem sestavljanju. Res sem stopil še k dr. Ravnikarju, ki je pa hranil še vse izvorne zabeležke z dotične seje. Na podlagi teh sem mogel potem sestaviti svojo razpravico. Čeprav torej o avtentičnosti mojih navedb ni moglo biti nobenega dvoma, sem se pa z rokopisom vendarle oglasil še pri samem dr. Korošču. Prebrala sva ga pazno in tudi on mi je potrdil, da so vsi podatki popolnoma točni, pristavil mi je pa, da se nobenemu poslancu tedaj še niti sanjati ni moglo, da bo sprožila deklaracija tako veličastno gibanje vsega naroda. — Navajam te spomine zato, ker je nekaj dni po njenem izidu objavil potem dr. O. Rybar v "Jugoslaviji" neke nebistvene korekture k moji razpravici. Ker je šlo tudi meni samemu mnogo za absolutno točnost slike nastanka tako velevažnega zgodovinskega dokumenta, sem se oglasil še enkrat pri dr. Ravnikarju, ki me je pa ravno na podlagi svojih zapisnikov zagotovil, da se dr. Rybar moti, kolikor bi prihajale njegove korekture v navzkriž z mojimi podatki. Poudarjam to zato, da naših bodočih političnih zgodovinarjev dotične dr. Rybarve korekture ne bi motile in da se — kakor je iz navedenega dovolj razvidno — lahko popolnoma zanesejo na moje podatke o neposrednem nastanku deklaracije. Original slike v "Ilustr. Slovencu" je prepustil potem prof. Jarc meni, a mi je bil tudi l. 1945 uničen z ostalim arhivom vred.

misel o zlitju Slovencev s Srbohrvati, toda prav vsi naši vodilni duhovi (Prešeren, Bleiweis, Levstik i. dr.) so vselej odklanjali to misel, zavzemalo pa se je zanjo vedno več ali manj ogroženih koroških in štajerskih Slovencev. Na zunaj se je vodil ta boj sicer na jezikovnem področju, toda v jedru je šlo vendarle za kulturno individualnost slovenstva sploh.

Navzlic odločnemu izraževanju volje, da Slovenci ohranimo to svojo individualnost, smo pa vendarle vsi in ob vseh priložnostih poudarjali svojo željo po čim tesnejši "vzajemnosti" z ostalim slovanskim jugom. Popolno nepoznanje in gladko izmišljotino pomenjajo zato trditve, da je "klic po lastni slovenski državi... živel dalje v srcih in domovih slovenskih rodoljubov". Vse XIX. stol. ne zaznamuje pri Slovencih niti ene take misli, kaj šele "klica", temveč se pojavljajo od časa do časa le težnje po slovenski skupnosti z ostalimi Jugoslovani, kolikor so ta vprašanja sploh zavzemala politični značaj. Po dobi taborov smo celo klic po goli upravni avtonomiji zedinjene Slovenije dvigali le ob raznih slovesnostih, dočim pa kaka "slovenska država" nikoli in nikomur niti na misel ni prihajala.

Zadnjič je vzplamtel zgoraj navedeni boj skoro tik pred drugo svetovno vojno. Povod zanj je dala bosenska kriza l. 1908 in tedaj se je s temi vprašanji prvič začela resno baviti tudi naša politika. Ni moj namen, da bi na tem mestu očrtoval vse tedanje naše politične manifestacije,⁽³⁾ toda za dovoljno razumevanje poznejših dejstev moram vendarle opozoriti vsaj na nekatere najvažnejše. Naše meščanstvo in malomeščanstvo je tedaj predstavljala "Narodna napredna stranka" (NNS), ki se je sploh v vseh časih jasno izražala za čim tesnejše zedinjenje z ostalimi Jugoslovani. Del slovenskega delavstva je zastopala "Jugoslovanska socialno demokratična stranka" (JSDS) in v njenem imenu je šel njen voditelj E. Kristan celo tako daleč, da je v novembru l. 1909 v nekem svojem članku trdil, da "Slovenci nismo samostojen narod", temveč le drobec (jugoslovanskega) naroda in da govorimo vsi jugoslovanski jezik.

Legitimni predstavitelj širokih slovenskih množic je bila pa že tedaj SLS in v njenem imenu je dr. Šušteršič dne 26. XI. 1908 v avtrijskih delegacijah izjavil, da "mi Jugoslovani zahtevamo" zedinjenje vseh jugoslovanskih pokrajin v eno državnopravno telo, a mesec dni za njim (22. XII. 1908) je izjavil dr. Krek v velikem govoru v dunajskem parlamentu, da mi Slovenci "še bolj nego poprej čutimo, da pripadamo skupaj s Srbi in Hrvati, občutimo pa potrebo, da se ustvari velika jugoslovanska država". Po Novem letu 1909 je zboroval kranjski deželni zbor, najreprezentativnejši tedanji slovenski politični forum, in v njem je tedaj dr. J. E. Krek v svojem znamenitem govoru vzkliknil: "Poglejte samo na zemljevid... Od Zilje do Črnega morja smo eno!"

V naslednjih štirih letih so se take manifestacije za jugoslovansko zedinjenje ponavljale še ob vsaki priliki, dokler niso buknilo potem ob priliki balkanske vojne na plan še s podvojeno silo. Obe vodilni slovenski politični stranki, vse njuno časopisje in vsa slovenska javnost brez izjeme je izražala svojo vročo solidarnost z ostalim jugoslovanstvom in zahtevala tudi politično zedinjenje. Vseobče tedanje razpoloženje je zopet naj-

(3) Tedanje naše politične enunciacije sem podrobnejše očrtal v svoji študiji "Slovenci i Srbi", Windsor, 1953.

jasnejše izrazil dr. J. E. Krek v nekem predavanju na Jesenicah, kjer je dejal: "Povsod, kjer koli tečejo naše reke, povsod tam živi naš narod... Naše reke tečejo proti Beogradu in Črnem morju... Vzdolž naše Save od Triglava do Črnega morja stanuje isti narod kot smo mi, narod, v čegar sredini se čutimo kot doma v taki meri, kot sicer nikjer na svetu". Najdlje je pa šla tedaj naša mladina brez razlike strankarske opredelitve ("preporodovci"), ki je stopila že celo na revolucionarno pot za dosego političnega zedinjenja vseh Jugoslovanov.

Že iz teh, zgolj sumaričnih reminiscenc jasno razvidimo, da nikomur, pa prav nikomur niti na misel ni nikoli prihajala kaka "slovenska država", kakor si upajo nekateri danes tako glasno zatrjevati, a ne da bi seveda mogli navesti za te izmišljotine en sam dokument. Šlo je prav vsem izključno le za politično zedinjenje vseh Jugoslovanov.

Prav močna nasprotja so se pa tudi tedaj, kakor že v vseh prejšnjih razdobjih, pokazala na drugem področju. Nekateri skrajneži so namreč že od nekdanj prenašali naše težnje po jugoslovanski vzajemnosti (pozneje zedinjenju) takoj tudi na jezikovno polje in propagirali, da naj Slovenci kratko in malo opustimo svoje "narečje" in sprejmemo "skupni", t. j. hrvatski knjižni jezik. Pod izrazom "jezik" pa navadno ni šlo zgolj za tega, temveč sploh za našo slovensko kulturno individualnost, ki naj jo kratko in malo žrtvujemo ter se utopimo v srbohrvatstvu (posamezni Hrvati so pa ob raznih prilikah pokazovali celo pravo mržnjo proti slovenščini, n. pr. Gaj). Toda kakor smo bili v vseh časih vsi soglasni glede "vzajemnosti" (pozneje političnega zedinjenja) z ostalimi Jugoslovani, tako so se pa ob vsakih takih prilikah od Prešerna dalje dvignili proti sličnim težnjam ravno vsi vodilni slovenski duhovi, pokazovali na jalovost takih nenaravnih in direktno škodljivih namer ter zahtevali ohranitev slovenske kulturne individualnosti v okviru jugoslovanstva.

Zašel bi seveda predaleč, če bi navajal s tega področja vse zadevne faze in manifestacije, ki so se pa itak najnazornejše pokazale ravno na višku našega predvojnega jugoslovanskega gibanja, t. j. l. 1912-13. Tedaj je poskušal razviti prof. Ilešič med naprednim izobraženstvom nekako novoilirstvo, ki je imelo kolikor toliko uspeha in se je v njegovo službo bolj ali manj postavila tudi "Slov. Matica". V zvezi s tem je priredila potem tudi skupina okoli "Vede" posebno anketo med izobraženstvom in mu zastavila 16 vprašanj, od katerih so se pa po starem našem običaju glavna zopet nanašala na jezikovno zedinjenje Slovencev s Srbohrvati. Na anketo je odgovorilo 32 kulturnih delavcev (med njimi tudi nekaj Hrvatov in Srbov), od katerih se je večina izrekla za jezikovno zedinjenje, toda ravno najmočnejši so se izjavili, kakor že vselej poprej, proti tej nenaravni zahtevi.

Vse tedanje vrenje nam pa najnazornejše prikazuje znamenito Cankarjevo predavanje dne 12. IV. 1913 v Ljubljani, v katerem je on jasnejše nego kdor koli definiral vse vprašanje. V svojem predavanju je izjavil, da tvori najnaravnejšo rešitev jugoslovanskega vprašanja politično zedinjenje jugoslovanskih narodov in da je ponosen na to, da so si glede tega edini vsi Slovenci. Potem je pa dobesedno nadaljeval: "Jaz sem smatral jugoslovansko vprašanje za to, kar dejansko je, namreč za izključno politično vprašanje, vprašanje razkosanega naroda, ki se v življenju člo-

veštva ne more afirmirati, dokler se ne zedini v celoto. To je vse. Kako jugoslovansko vprašanje v kulturnem ali celo v jezikovnem smislu pa zame sploh ne obstoji... Po krvi smo si bratje, po jeziku vsaj bratrance", a po kulturi obstoje med nami jako močne razlike. Izjavil je, da veruje v politično zedinjenje jugoslovanskih narodov, ki se mora izražati v zedinjenju enakopravnih narodov, a v kulturnem pogledu smo za vsako ceno odločeni ohraniti svojo individualnost.

Bil sem sam navzoč pri tem znamenitem predavanju, ki je izšlo potem po prvi svetovni vojni parkrat tudi natisnjeno, toda le po poprej napisanem besedilu. Cankar je imel namreč napisanega in ga je večidel bral, toda na mnogih mestih ga je zaneslo tudi daleč preko rokopisa in se je zlasti glede naše odločne volje za zedinjeno jugoslovansko državo izražal med viharnim navdušenjem vseh poslušalcev tako vehementno in drastično, da ga je navzoči policijski komisar neprestano prekinjal, sodišče pa potem ravno zaradi teh ustnih dostavkov obsodilo na 14 dni zapor.

Tako je torej to vprašanje tik pred prvo svetovno vojno čisto jasno dozorelo: vsi Slovenci brez izjeme, z mladino na čelu, smo bili vprav prežeti z idejo političnega zedinjenja vseh Jugoslovancev, toda ravno vodilni naši kulturni delavci so zahtevali, da ohranimo Slovenci tudi v zedinjenem jugoslovanstvu še nadalje svojo kulturno individualnost. Skoro pozabili smo celo na upravno zedinjenje Slovenije, a kaj šele, da bi kdo samo pomislil na kako posebno slovensko državo. Celo največji tedanji oportunist, dr. Šušteršič, je še v novembru l. 1913 izjavil v avstrijskih delegacijah, da bomo Slovenci "obrnili naše oči k centru izven meja monarhije".

V takem razpoloženju Slovencev je izbruhnila poleti l. 1914 prva svetovna vojna in za tri leta brutalno zadušila sleherno naše politično in celo kulturno življenje. Izprva zmagoviti Nemci so čisto odkrito pokazali, da hočejo zlomiti zlasti Jugoslovane, a Slovence pri tem kratko in malo uničiti. Napočil je eden tistih trenutkov v zgodovini naroda, ko ni šlo več za kake "reforme" ali "pravice", temveč dobesedno za njegovo življenje in smrt. Otročje so namreč trditve, da smo "Slovenci vzdržali štirinajst stoletij" in da bi nas tudi v bodoče "ne mogla streti nobena sila". Res je, da smo mali Slovenci stoletja vzdržali nesorazmerno močan pritisk tujcev, toda to je bil v vsej naši zgodovini le čisto naraven pritisk, v katerem smo pa na naši severni meji tudi izgubili dve tretjini svojega narodnega ozemlja, a šele nekako od srede preteklega stoletja dalje se je začela na severni meji smotrena, načrtna in nasilna germanizacija, glede katere bi značilo le kratkovidno varanje samega sebe, ako bi trdili, da je bila brezuspešna. Današnja moderna država pa razpolaga s takimi silnimi sredstvi in ona tako učinkovito posega v življenje vsakega posameznika in celih narodov, da šibki ne vzdrže več njenega pritiska, zlasti če je ta tako brutalen in amoralen, kakor ga znajo vršiti Nemci. Prav nič torej ne pretiravamo, če trdimo, da je šlo v prvi svetovni vojni dobesedno za življenje in smrt našega naroda.

To je hitro in najgloblje doumel pri nas dr. J. E. Krek, ki je pa obenem tudi jasno uvidel, da se moremo rešiti le z naponom prav vseh svojih sil in z najtesnejšo povezavo na vse ostalo jugoslovanstvo. Kakor sem pokazal že zgoraj, je bil Krek sploh vse svoje življenje ravno iz vro-

če ljubezni do svojega slovenskega ljudstva tudi prepričan apostol zedinjenja vseh Jugoslovanov, a že v prvih letih prve svetovne vojne je jasno spoznal, da je minila doba besednih bojev in da je nastopil trenutek revolucionarne akcije. Podrobnosti njegovih prizadevanj doma, med ostalimi Jugoslovani in med Čehi so bolj ali manj znane,⁽⁴⁾ zato jih seveda ne bom ponavljal še tu. Že l. 1916 je bil njegov program izoblikovan čisto določno v smislu potrebe ustanovitve močne in popolnoma suverene države vseh Jugoslovanov. V svojem tedanjem razgovoru z dr. Roguljo v Zagrebu dr. Krek ni govoril le nekako platonično in na splošno o "eni državi od Beljaka do Soluna", temveč čisto konkretno celo o njeni bodoči notranji ureditvi. Dejal je, "da bi trebalo stvoriti jedan jak centralni parlament...", ki bi imel "eminentnu političnu zadaču... za veliko okvirno zakonodavstvo. Ekonomski bi se momenat morao uzeti u račun pri otvaranju provincija... Imale bi one sa svojim pokrajinskim saborima zadaču, da se brinu za pridignuče gospodarstva... naročito mora biti jedinstvena u celoj državi pouka o narodnim i gradjanskim pravima i dužnostima... Ipak su tri principa ovoga troimenog naroda, koji ga moraju voditi u budućnost: jedan narod, jedan vladar, jedna država od Beljaka do Soluna i mnogo, mnogo slobode."

Ne gre za to, ali je imel dr. Krek prav ali ne, toda nihče, ki piše ali govori o naši preteklosti, ne sme potvarjati historičnih dejstev, pa naj mu bodo ta vseč ali ne. Ravno najvažnejši dokument iz dr. Krekovega delovanja v njegovih zadnjih letih torej ne govori niti o kaki federaciji, kaj šele o kaki slovenski državi, temveč se izraža politično čisto natančno, jasno in določno o enem troimenem narodu, eni državi z enim vladarjem in z močnim osrednjim parlamentom ter s provincialnimi skupščinami.

Uspeh neumornih Krekovih prizadevanj je bil potem ta, da so se ob obnovitvi avstrijskega parlamenta konec meseca maja l. 1917 združili vsi jugoslovanski poslanci v skupni "Jugoslovanski klub" pod predsedstvom dr. A. Korošca. Kakor znano, je sestavil na predvečer otvoritve parlamenta poseben odbor kluba zgodovinsko "majniško deklaracijo", ki jo je potem naslednji dan, 30. maja 1917, prebral predsednik dr. Korošec v parlamentu. Ta je zahtevala, "naj se vsa ozemlja monarhije, v katerih prebivajo Slovenci, Hrvati in Srbi, združijo pod žezlom habsburško-lotarinške dinastije v samostojno državno telo, ki bodi prosto vsakega narodnega gospostva tujcev..." ter izjavljajo, da bodo poslanci "za uresničenje te zahteve enotnega naroda zastavili vse moči".

Kakor znano, je postala ta deklaracija potem nekaka magna charta politike avtro-ogrskih Jugoslovanov. Na "habsburški okvir" so izprva mislili nekateri iskreno, a drugim je pomenjal že od vsega početka zgolj neizbežno krinko za možnost "legalne" propagande za osvobodilno gibanje "troimenega naroda". Politični položaj se je pa razvijal tako naglo, da so že pozimi l. 1917-18 resno mislili na tak okvir že vedno redkejši naivneži in vse veličastno gibanje, ki ga je sprožila deklaracija najprej

(4) Precej podrobno sem jih očrtal v svojem delu "Zgodovina katol. gibanja na Slovenskem" in še nekoliko dopolnjene v svoji srbsko pisani brošuri "Borba Slovenaca za Jugoslaviju", ki sem jo sestavil na prošnjo dr. Korošca in izdal l. 1934 pod psevdonimom "Jugoslavicus"; za stroške tiska te brošure sta poskrbela dr. Korošec in Fr. Smodej.

pri Slovencih in se je zaneslo nato še v ostale jugoslovanske pokrajine monarhije, je prehajalo že spomladi l. 1918 vedno odkritejše v revolucionarni boj za popolno osvobojenje od Avstro-Ogrske in za združitev vseh Slovencev, Hrvatov in Srbov v skupno državo.

Dokumentov o tem našem historičnem boju je brezkončno in vsi govore popolnoma jasno. Nemogoče jih je tu še posebej navajati in to niti ni potrebno, ker jih je vse tedanje časopisje polno. Dr. Krek je izjavil dne 16. VI. 1917 v parlamentu: "Dve ideji ne bodeta nikoli umrli: ideja, da smo Slovenci, Hrvati in Srbi en narod, in druga, da spadamo v eno državo in moramo priti zato v zajednico". In dober mesec dni zatem je ta veliki Slovenec sporočil svojemu narodu še svojo poslednjo željo, svojo znamenito politično oporoko: "Vi vsi, ki ste seme izkrvavelega naroda, mislite le eno: kako boste združeni vse svoje moči, vse svoje zmožnosti, vso svojo ljubezen in vse svoje srce posvečali naši jugoslovanski državi, za njen procvit, kulturo in blagostanje".

V popolnoma istem smislu je po Krekovi smrti vodil potem slovensko politiko tudi dr. Korošec. V svojih neštetih govorih v parlamentu in na javnih manifestacijskih taborih so on, kakor tudi vsi ostali tedanji naši politični predstavitelji govorili dosledno le o "enotnem jugoslovanskem narodu", o "našem troimenem narodu", o "enotni jugoslovanski državi", itd. Podobno je potem pisalo tudi vse časopisje. V svojem viharnem jugoslovanskem navdušenju smo tedaj pozabili celo na svojo nebogljeno — zedinjeno Slovenijo, kajti nihče tedaj sploh ni mislil na notranjo ureditev naše bodoče "edinstvene države", temveč je vse zahtevalo le "zedinjenje troimenega naroda" v enotno Jugoslavijo. Šele poleti l. 1918 je na seji ustavnega odseka tedaj ustanovljenega "Narodnega sveta" pozval dr. Korošec vse navzoče, "naj povedo svoje mnenje o bodoči Jugoslaviji". Toda oglasil se ni nihče, razen starega upravnega praktika Šukljeta. Ta je v enournem govoru razlagal svoje misli, ki so bile vsem navzočim in tudi dr. Korošču tako všeč, da je Šukljeta naprosil, naj jih tudi napiše in dr. Korošec jih je potem razposlal slovenskim listom, ki so jih sredi oktobra objavili v seriji petih člankov.

V teh člankih je Šuklje izjavljal: "Jugoslavijo hočemo in dobili jo bomo!... Ves narod naš, Slovenci, Hrvatje in Srbi, združeni smo v eni želji in zahtevi, v očigled celega sveta terjamo svojo državno in upravno samostojnost, svojo lastno streho, svojo Jugoslavijo. Nič več, a tudi — nič manj!" Nadalje je razlagal Šuklje, da bi bilo treba bodočo Jugoslavijo deliti na več "upravnih ozemelj" in je nato nadaljeval: "V državni celoti naj se obravnavajo skupne zadeve in one, katere se dajo skupno bolje upravljati nego ločeno, po skupnih zakonih in skupnih državnih organih. Vse ostalo pa naj se mirno pripusti zakonodajstvu in upravi posameznih državnih skupin." Na čelu take skupine "bodi deželni poglavar, imenovan od državne centralne oblasti," ki "z ene strani naj bo odgovoren centralnemu oblastvu, z druge pa... tudi deželnemu zboru... Deželni poglavar z deželnimi svetniki skupaj reprezentuje deželno vlado. To bi pa sestavil tako, da eno polovico vladnih svetnikov pač imenuje centralna oblast iz državnih uradnikov, druga polovica pa bodi sestavljena iz deželnih poslancev". Nato je Šuklje obširno razpravljal o upravno-tehnični ureditvi in v zaključnem članku predlagal, naj bi se prepustilo deželnim zborom

zemljiško kulturo, osnovno šolstvo, ceste in še nekaj takih stvari, dočim srednje, visoko in trgovsko šolstvo, železnice, plovba i. dr. spadajo v pristojnost centralnega parlamenta. Šel je celo tako daleč, da je vzkliknil: "Odnehajmo Slovenci vsaj začasno od svoje slovenske univerze!" in proti koncu vnovič vzkliknil: "Mi hočemo Jugoslavijo!"

Na to Šukljetovo razpravo sta v "Slov. Narodu" odgovorila dr. Tavčar in dr. Triller in zahtevala še večji centralizem, a v "Slovincu" je objavil Ivan Hribar članek, kjer je menil, da razpravljanje o ureditvi bodoče Jugoslavije "zaenkrat tudi še ni Bog si ga vedi kako nujno, ker gre s početka le za prehodno upravo", o kateri bo pa dokončno sklepal šele parlament. Bil je pa ravno Hribar eden izmed tistih čisto osamljenih starih naših rodoljubov, ki ni pozabil, da "del svobodne, samosvoje in neodvisne jugoslovanske države bodi zedinjena Slovenija v taki popolnosti, v kakršni se je pred nekaj leti najsmelejši med nami še predstavljati ni upal". Jugoslovanske "ujedinjaške" težnje so bile pa tedaj tako močne in tako vseobče, da listi sploh niso hoteli razpravljati o notranji ureditvi bodoče Jugoslavije in je n. pr. dr. Izidor Cankar kot glavni urednik "Slovenca" odklonil objavo par člankov, ki so skušali opozarjati na veliki pomen in uspešnost angleških lokalnih samouprav.

Kakor znano, smo že dva tedna za temi članki proglasili (29. X. 1918) svoje osvobojenje. Proglasitev je organiziralo "predsedstvo 'Narodnega sveta', kateri je izvržbeni organ Narodno veče". Proglasil ga je radi odsotnosti dr. Korošca Ivan Hribar kot poslevodeči predsednik "Narodnega sveta". On se je najprej poklonil vsem činiteljem, ki so prispevali k našemu osvobojenju in nato proglasil "ob neizmernih mukah rojeno in zato za večno neporušljivo Jugoslavijo". Šele v teku naslednjih dveh dni so se stranke dogovorile tudi o sestavi naše prve narodne vlade in — prosile zagrebško "Narodno veče", da nam jo imenuje. Za svojo vrhovno oblast smo namreč smatrali "Narodno veče", a ker je vladala na Hrvatskem prava anarhija, to v upravnem pogledu sploh ni poslovalo, zato je seveda tudi ljubljanska vlada po sili samih prilik ukrepala prve mesece naravnost suvereno. Njeno poslovanje je bilo navzlic vsej politični mizeriji njenih članov radi dobre strokovne izvežbanosti tedanjih naših (t. j. bivših avstrijskih) birokratov v notranjepolitičnem pogledu razmeroma jako uspešno, a v zunanjepolitičnem pogledu je naravnost ponazarjalo vso našo popolno politično nesposobnost. Na zapadu so nas rešili italijanske zasedbe vsaj do Trbovelj k sreči Srbi, a na severu smo ravno v tistih mesecih zgolj s svojo popolno nesposobnostjo zapravili Koroško, dočim nam je Štajersko proti volji ljubljanske vlade pravočasno rešil general Maister, a vlada sama je bila sploh nezmožna za kake smotrene ukrepe.

Tak je bil torej razvoj naše službene slovenske politike med prvo svetovno vojno. Dne 9. XI. 1918 je ženevska konferenca srbske vlade, "Jugoslovanskega odbora" in zastopnikov "Narodnega veča" izdala svojo deklaracijo, v kateri je podčrtavala, da "nova država se pojavlja i prikazuje kao jedna nedeljiva državna cjelina" in je določila začasno dualistično ureditev države, "dok velika skupština ujedinjenih Srba, Hrvata i Slovenaca (Konstituanta) . . . ustavom ne propiše definitivno ustrojstvo države". Seveda tudi ta "ženevski pakt" ni noben "jasen dokaz", da "niso

imeli Slovenci v mislih opustiti svojo narodno samobitnost in nobene vo-
ije, da bi stopili v en narod z ostalimi Jugoslovani" (Ahčin), temveč iz-
rečno naglaša "jednu nedeljivu državnu cjelinu". Pakt je predstavljal
pravi anahronizem, zato ga nista mogla priznati ne srbska vlada in ne
Narodno veče. Spričo naglo napredujoče italijanske okupacije so pa vse
jugoslovanske politične stranke, združene v "Narodnem veču", upravi-
čeno smatrale za nujno zedinjenje jugoslovanskih pokrajin bivše Avtro-
Ogrske s Srbijo in Črno goro, kar se je zgodilo potem dne 1. XII. 1918 v
Beogradu. Pri zadevnih predrazpravah v "Narodnem veču" so se vse tri
slovenske politične stranke izjavile za "potpuno ujedinjenje jugosloven-
skog teritorija... (in) obrazovanje jedne vlade" (JDS), za "potpuno
spremnost, da se Srbijom i Crnom gorom obrazuje jednu jedinstvenu dr-
žavu svih Srba, Hrvata i Slovenaca... (in da se) obrazuje vladu za sva
tri plemena u državi SHS, te u Srbiji i Crnoj gori" (SLS) in da "mi
uvidjamo da vanjski i unutrašnji politički položaj naroda SHS bezuvijetno
zahtijeva jedinstveni privremeni Parlament, jedinstvenu vrhovnu vlast
i zajedničku vladu" (JSDS).

Vsi dokumenti govore torej popolnoma jasno in nedvoumno. Vsem
našim legitimnim političnim predstaviteljem je šlo zgolj za zedinjenje
celotnega "troimenega naroda" v svobodno in "jedinstveno Jugoslavijo",
dočim o položaju in odnosu Slovencev v tem edinstvu tedaj sploh ni nihče
razmišljal, komaj sporadično le o upravno-tehnični ureditvi enotne drža-
ve (Šuklje). Toda kakih jasnih pojmov o bodoči skupni državi sploh ni
imel nihče in po Krekovi smrti, razen Ivana Hribarja, nihče tudi ne o
srbskih prilikah in še o hrvatskih le redki nekaj meglenih.

Čisto vzporedno je šlo tudi mišljenje vodilnih slovenskih intelektual-
cev (široke ljudske množice o teh problemih seveda sploh niso razmišlja-
le, temveč so sledile le svojim političnim voditeljem). Svetni in duhovski
izobraženci, pripadajoči SLS, so stali do bosenske krize l. 1908 glede
vseh teh vprašanj precej ob strani, zatem so se pa začeli zlasti mlajši
vedno vidnejše nagibati h Krek-Žitnikovim jugoslovanskim konceptom, po-
stali med prvo svetovno vojno v veliki meri nositelji ideje integralnega
jugoslovanskega zedinjenja domá (tednik "Jugoslovan") in so s pomočjo
škofa A. B. Jegliča tudi zrušili nekoč vsemogočni vpliv dr. Šusteršiča, ki
je bil le za zedinjenje avstro-ogrskih Jugoslovancev, ni pa hotel dalje.

Stališče naprednih izobražencev sem že omenil. Stari voditeljem
NNS (dr. Tavčarju) so se zdele "sanjarije" radikalno jugoslovanskih mla-
dih pristašev stranke izprva za "nevarno zaletelost", a ostali, strankarsko
bolj ali manj neopredeljeni napredni intelektualci so bili pač vsi tudi
prepričani pristaši jugoslovanske vzajemnosti, toda ravno vodilni so od-
ločno odklanjali žrtvovanje slovenske kulturne individualnosti. Najizra-
zitejša predstavitelja slednjih sta bila dr. Ivan Prijatelj med znanstve-
niki (gl. anketo v "Vedi") in Ivan Cankar med umetniki (gl. predavanje
od 12. IV. 1913). S Cankarjem sem se поблиže seznanil l. 1914, z dr. Pri-
jateljem pa l. 1916. Prijatelj je prebil vsa tista leta svoje dopuste v Ljub-
ljani in za l. 1917 in 1918 sva se bila poprej pismeno domenila, da sem
tudi jaz uravnal svoje vojaške dopuste po Prijateljevih. Sestajali smo
se potem skoro dnevno po več ur, a s Cankarjem sva prebila sploh večino
vseh dni mojih dopustov skupaj in nešteto krat je on tudi prenočeval pri

meni. Jasno je, da smo se ob vsaki priliki razgovarjali tudi o tekočih političnih dogodkih in avtentično lahko trdim, da se niti za ta dva najizrazitejša zastopnika ohranitve slovenske kulturne individualnosti tako vprašanje med vojno sploh nikoli ni postavljalo. Oba sta bila tako globoko prepričana, da je ta ohranitev tako naravna, da sploh ne more biti ogrožena, zato so se jima zdela taka vprašanja tudi čisto neaktualna in sta se zato tudi ona dva z vso dušo predala občeslovenskemu toku za jugoslovansko zedinjenje. Nobeden izmed njiju se tudi ni niti najmanj spotikal ob neprestane časopisne in govorniške floskule o "troimenem narodu", ker sta jih oba smatrala pač za čisto brezpomembne in neizogibne spremljevalke takega gibanja. Razen tega sta pa tudi oba predobro čutila, da bi v dnevih, ko je stal ves narod v borbi za življenje in smrt, pomenjalo ponovno načenjanje takih vprašanj le slabitev te borbe. O dr. Prijatelju je znano, da je med vojno celo posredoval preko dvorne knjižnice predragocene informacije našemu parlamentarnemu klubu iz inozemstva, a Cankar je na vsa usta javno in ostro žigosal vodstvo JSDS, ki se skoro do zadnjega ni hotelo priključiti deklaracijskemu gibanju.

Sprožila so se pa ta vprašanja že zgodaj v okrilju pristašev JSDS in socialističnih simpatizantov. JSDS je bila že od svoje ustanovitve organizatorično najtesnejše povezana in finančno odvisna od splošne avstrijske socialistične stranke, ki pri nas ni imela praktično le nemškega značaja, temveč je vršila zlasti na Koroškem in na Štajerskem naravnost germanitazorični vpliv, kateremu se stranka pod krinko internacionalizma tudi ni prav nič upirala. Ta položaj so poskušali spremeniti šele nekateri izobraženci iz Masarykove šole (Dermota, Lončar), ki so se začeli pridruževati stranki v zadnjem desetletju pred vojno in ki so se zbirali okoli "Naših Zapiskov". Razen Dermote je igral v njih vrstah najvidnejšo vlogo samouk Albin Prepeluh - Abditus, po vsej priliki najgloblji in najsamorastlejši publicist, kar smo jih imeli doslej Slovenci. Ta skupina se je sicer tudi prištevala k marksistom, vendar je bilo ortodoksnega marksizma v njej bore malo in še tega je pojmovala bistveno drugače kot pa službena stranka. Narod je razumevala kot sociološko tvorbo in ne le kot politično skupino, zato je mimo službene stranke poskušala aplicirati socializem kot idejo na individualne slovenske prilike in potrebe, ne ga pa sprejemati kot dogmo in produkt nam popolnoma tujih pogojev.

Ko je poleti l. 1917 pri nas vnovič oživel politično življenje in sta se obe naši vodilni politični stranki oklenili majniške deklaracije brez daljnjih razglabljanj, se je pa edino v JSDS pojavil že takoj prve tedne oster spor. Že takoj v prvem programatičnem uvodniku novoustanovljenega "Napreja" je urednica A. Štébijeva poudarila, da bo JSDS "z vso silo za združitev jugoslovanskih narodov v avtonomno skupino in za to, da ohrani vsak teh narodov svojo kulturno samostojnost". Dober mesec nato je tudi Abditus v posebnem članku ostro obsojal ruske boljševeike, češ da so "postali sovražniki lastnega ljudstva in njegove svobode" ter poudaril, da "socializem je ideja", ne pa dogma, da so narodi različni, da je treba "upoštevati to raznolikost realnega življenja", da smo Slovenci "doslej imeli vedno le nemški tip socializma pred očmi", a da "slovenski socialisti se ne morejo postaviti izven naroda, katerega del so in ostanejo", zato

tudi "v tej veliki dobi ne moremo drugače, kot biti edini s svojim narodom, z dušo in telesom sodelovati v boju za njegovo svobodo", da "v narodnem pogledu stojimo na stališču znane jugoslovanske deklaracije" in da "popolna teritorialna avtonomija v zedinjeni Jugoslaviji — to je naše geslo v tej veliki dobi". Kot v nekako podkrepitev dela teh izvajanj je tri dni zatem še dr. Lemež objavil članek, v katerem je trdil, da je stari brezdomovinski internacionalizem nemškega marksizma proizvod izkoreninjenega židovstva in da so bili nemški marksisti vedno nasprotni našim narodnoosvobodilnim težnjam. Kratko zatem je Abditus še konkretnje izrazil svojo gornjo misel, rekoč, da "ne stremimo torej za tem, da se kot sociološka enota utopimo v jugoslovanstvu, temveč za tem, da se politično ujedinito s Hrvati in Srbi".

Tu v Parizu seveda ne razpolagam z vso dokumentacijo, vendar mislim, da se ne motim, ako trdim, da so bila gornja Abditusova izvajanja tedaj prvi naš glas za "popolno teritorialno avtonomijo v zedinjeni Jugoslaviji" (Šukljetu je šlo pozneje zgolj za upravno-tehnično vprašanje). Tako stališče "mladih" izobražencev je vzbudilo takoj oster odpor vodstva JSDS, ki ga je (s podporo dr. Tume) popolnoma obvladoval A. Kristan in ki se je izrekalo za program avstrijske nemške socialne demokracije, pristajajoč kvečjemu le na (Rennerjevo) "personalno" narodno avtonomijo v politično in gospodarsko strogo enotni Avstriji. Ni moj namen, da bi obujal svoje lastne spomine na ta spor, ki se je razvil proti koncu l. 1917 v odkrit prelom Abditusovega kroga "mladih" s Kristanovimi "stariimi". Ker je bil "Naprej" dejansko Kristanova last, je tedanji urednici odpovedal službo in "mladim" zaprl predale v listu.

Abditusa sem po njegovih odličnih in izredno jasno pisanih člankih dobro poznal že pred vojno, l. 1916 me je z njim tudi osebno seznanil Cankar, a v tesnejše stike sva prišla šele l. 1917, ko se je razvnelo označeno kresanje duhov. Nekako sredi l. 1917 sem prišel za poveljnika (neutrjenega) otoka Cresa in kmalu nato je prišel k meni na počitnice tudi Abditus. Dopoldne sem prebil jaz v svoji pisarni, Abditus je pa oblikoval svojo serijo razprav, ki jih je začel tedaj objavljati v "Napreju" in ki jih je potem naslednjo pomlad izdal v posebni publikaciji pod naslovom "Problemi malega naroda", a pri tem mi je spričo pomanjkanja cigaret tudi hudomušno pokadil vse viržinke, ki so bile namenjene dr. Prijatelju na Dunaj. V popoldnevih sva navadno zaveslala na morje, se obširno razgovarjala o razpravah, ki jih je imel v delu, predvsem pa seveda o perspektivah političnega razvoja, ki jih je bila nekaj mesecev poprej sprožila majniška deklaracija, in o bodoči Jugoslaviji in z njo v zvezi tudi o ustroju angleške lokalne samouprave, s katero sem se tedaj podrobno bavil. Kakor Prijatelj in Cankar, tako je tudi Abditus pojmoval naše politične težnje zgolj v smislu "narodne avtonomije v jugoslovanski skupnosti". Ker za usodni "londonski pakt" tedaj še niti vedeli nismo, a Italijani niso mogli na Krasu nikamor naprej, seveda nihče tudi ni dvomil, da gre za narodno avtonomijo zedinjene Slovenije v jugoslovanski skupnosti. "Ujedinjaško" izrazoslovje, ki se ga je začelo tedaj posluževati pri nas vse, ga ni niti malo motilo, ker ga je smatral le za brezpomembna propagandna gesla, zato tudi započeti označeni boj niti najmanj ni nikal na to izrazoslovje, temveč je bil namenjen zgolj jasnejši defi-

niciji pojmov in naperjen proti službenemu stališču JSDS, ki je odklanjalo pridružiti se vsenarodnemu gibanju. Glede na to je ostala ta debata omejena zgolj na socialistične vrste in se ostala javnost tudi ni vtikala vanjo. Smatrala je, da se je ne tiče in je le od meseca do meseca glasnejše zahtevala "ujedinjenje troimenega naroda", ne da bi kdo sploh razmišljal še o položaju slovenstva in Slovencev v njem.

Prelom "mladih" je vodil že konec istega leta do ustanovitve "Slovenske socialne matice" in par mesecev zatem še do izdajanja revije "Demokracija". Kdo je misel spočel, ne vem, izoblikovala se je pa v razgovorih v kleti hotela Union, pri katerih je bil večkrat navzoč tudi Cankar, ki nas je k temu močno spodbujal. Resno dvomim, da bi bil on sploh kdaj resnični marksist, a zadnja leta so ga popolnoma odtujila tudi od JSDS, čeprav je ohranil v njej še mnogo dobrih osebnih znanstev, zato je seveda vprav smešno, če si ga lasti danes katero koli politično ali ideološko gibanje. Idejni voditelj "socialistične mladine" je bil nesporno Abditus (dr. Lončar je živel tedaj še v Idriji), ne vem pa, kdo je sestavil programatično "Poslanico" na čelu 1. štev. "Demokracije", ker sem prihajal tedaj le redko v Ljubljano. Po vsej priliki je moral biti to le Abditus v sodelovanju s Štebijevo, ker je bila ostala naša mala četica tedaj raztresena križem države v raznih vojaških službah. Tudi ta "Poslanica" je zahtevala federalistično zedinjenje SHS, sicer je pa potem "Demokracija" prvenstveno obravnavala družbeno-politično ideologijo v smislu, kakor se je bila v teku let izoblikovala pri Abditusu in je razen tega še brezobzirno trgala že anahronistično miselnost JSDS.

Veličastna borba za osvobojenje in zedinjenje je medtem že tako globoko zajela prav ves narod, da o njeni nujnosti sploh ni bilo potrebno več razpravljati in je poskusil Abditus le ugotoviti, da "slovensko ljudstvo je s svojim svobodnim glasovanjem o majniški deklaraciji nedvoumno izjavilo pred vsem svetom, da se hoče državno ujediti z ostalimi Jugoslovani, ker se čuti z njimi kot en narod". Članek je cenzura v celoti zaplenila (izšel je šele pozneje), a jako značilno je to, da je v njem celo Abditus, ki je tedaj pri nas edini javno jasno ločil med kulturnim in političnim zedinjenjem, rabil izraz "en narod".

V teku poletja l. 1918 je po sili razvoja začela tudi JSDS vedno očitnejše sprejemati politični program "mladih", se na konferenci strankinih zaupnikov 28. VII. 1918 tudi ona izrekla za "združitev našega troimenega naroda v lastno demokratično državo" ter končno 6. X. sklenila stopiti v ljubljanski "Narodni svet" in zagrebško "Narodno veče". Par tednov nato je bil izvršen prevrat, stranka je stopila v narodno vlado in s tem tudi nujno potrebovala sodelovanje svojega opozicionalnega izobraženstva. Tedaj so bila na mah pozabljena vsa očrtana nasprotstva, toda problem sam je ostal seveda še naprej, čeprav sedaj —to je po prevratu— že v čisto novih okoliščinah.

Kakor sem povedal že spredaj, so se v "Narodnem večju" izrekle vse slovenske politične stranke za "jednu jedinstvenu državo svih SHS" z "zajedničku legislativu za cijeli naš narodni teritorij" in celo Abditus, ki je tedaj pri nas pač najbistrejše videl jedro problema, je tedaj zapisal: "Pri nas sta se vrgli med ljudstvo dve gesli: federalizem (mislil je pri tem na Radičev federalizem) ali centralizem? Oboje je bilo zmotno...

ker nazor o moderni državi ne prenese generaliziranja ne enega in ne drugega gesla. Res je namreč, da bomo morali v enih rečeh biti za centralizem, v drugih za federalizem". Za SLS je objavil poznejši njen minister prof. Vesenjaka dne 25. XI. 1918 v "Slovincu" članek, v katerem je izjavil, da je SLS za republikansko vladavino ter za politično, gospodarsko in kulturno zedinjenje troimenega naroda.

V SLS je vladala tedaj popolna zmedenost pojmov in največja idejna konfuzija. Konec novembra l. 1918 so bile nekaj dni vse tri slovenske politične stranke celo za republiko, ker je bilo to tedaj nekako v modi, vse so bile seveda za zedinjenje in za čim prejšnjo ustanovitev skupne vlade, a glede oblike zedinjenja si sploh niso bile na jasnem, zato je ljubljanska narodna vlada dne 21. XI. 1918 soglasno sprejela pač najkomodnejši predlog prošta Kalana, naj odloči o tem zagrebško "Narodno veče". Kakšno stališče so zavzele potem naše stranke tam, sem že povedal, a s sklepi "Narodnega veča" se je potem po svoji vrnitvi iz inozemstva naknadno (14. XI.) izrečno soglasil tudi dr. Korošec.

Jasno stališče je zavzela najprej JDS, ki se je opredelila za centralistični unitarizem. V istem smislu so se izrazili tudi kulturni delavci, ki so pripadali njenemu krogu ali bili pa strankarsko neopredeljeni. Ti so objavili dne 23. XI. 1918 posebno "Izjavo duševnih delavcev", v kateri je bilo med drugim rečeno: "Podpisani duševni delavci slovenski, svesti si resnosti sedanjega položaja svoje domovine, se izrekamo enodušno za takojšnje popolno politično ujedinjenje države SHS z državo srbsko, odklanjajoč vsakršno separatistično politično stremljenje kot kvarno Jugoslaviji, slovenskemu plemenu pa naravnost pogubno." Podpisalo je to izjavo naslednjih 44 kulturnih delavcev: dr. M. Ambrožič, Jos. Breznik, Ant. Debeljak, L. Dolinar, Iv. Franke, E. Gangl, Maksim Gaspari, Tone Gaspari, F. Golar, dr. P. Grošelj, Igo Gruden, arh. Hilbert, dr. Fr. Ilešič, R. Jakopič, Ivana Kobilca, Dana Koblarjeva, Juš Kozak, dr. A. Kraigher, dr. R. Krivic, A. Koželj, dr. I. Lah, Vladimir Levstik, Anton Melik, A. Mikuž, dr. R. Molé, dr. Fr. Novak, dr. J. C. Oblak, dr. N. Omerza, A. Pesek, M. Pugelj, dr. Fr. Ramovš, Miha Rožanc, H. Smrekar, M. Sternen, N. Štritof, M. Šuklje, A. Tavčar, dr. Iv. Tavčar, Fr. Tratnik, Iv. Vavpotič, dr. M. Zarnik, Iv. Zorman, Peter Žmitek in O. Župančič.

Podobno je bilo tudi v JSDS. Čeprav je bil Prepeluh-Abditus tedaj ugleden član vodstva stranke, je v njej vendarle že konec novembra zmagalo stališče dr. Koruna, ki je tedaj zapisal: "Federalisti hočejo enotni jugoslovanski narod razdeliti na tri dele, svojo ožjo domovino oplankati... Le če izginejo pokrajinske meje... bo naše kulturno življenje prepajal duh svetovne kulture... Ker smo imeli različen zgodovinski razvoj, je treba močne osrednje sile, ki družijo vse... Tisti, ki mislijo, da je federalizem višek političnega demokratizma in da je centralizem istoveten z birokracijo, trpijo na zmedenosti pojmov..." Tako sta se torej NNS in JSDS jasno izrekli za centralizem, manj iz načelnih kot iz čisto strankarskih razlogov, v SLS je pa vladala še nadalje popolna idejna desorientacija. Vse je bilo za zedinjenje in vsi so bili složni tudi v tem, da smo Slovenci s Hrvati in Srbi "en troimeni narod", sicer so se pa širili po časopisju SLS in na njenih shodih najbolj protislovni nazori, ki so imeli vsi skupno le to, da so bili čisto megleni in da nobeden od njih ni ra-

zumel problema. Vsem je šlo predvsem za propagandistično privlačnost, nobeden pa ni videl, v čem leži jedro vprašanj, pred katera nas je postavilo zedinjenje SHS.

Ta idejna zmedenost je trajala pri SLS še tudi vse leto 1919 in 1920, toda na splošno je treba ugotoviti, da so se začele v teh dveh letih vendarle oblikovati v njej tudi precej vidne decentralistične tendence, zlasti v tistih šestih mesecih (od avgusta 1919 do februarja 1920), ko stranka ni bila v vladi. Te težnje so se pojavljale v ljudstvu samem in pa pri nekaterih činiteljih, ki so neposredno sodelovali pri ljubljanski deželni vladi in so imeli neprestano priliko skušati tehnično nesposobnost centralizirane državne uprave ter njeno nerazumevanje za specifično slovenske potrebe. Toda celo te težnje so ostajale pri vodilnih ljubljanskih činiteljih bolj v besedah kot pa v dejanjih. Prav nazoren dokaz za to nam daje vprašanje slovenskega deželnega zbora, ki se je bilo pojavilo že v januarju l. 1919. Vse stranke so priznavale njegovo potrebo, izvolile že tudi poslance zanj, toda deželna vlada ga ni sklicala, temveč je prosila najprej osrednjo vlado, katere podpredsednik je bil tedaj dr. Korošec, če ga sploh sme sklicati. Ta je dne 9. III. odgovorila, da se deželni zbor ne more sklicati pred konstituantno, a "to, naravno, ne preči, da se stranke mogu sastajati na konferencije radi svetovanja". Dr. Brejc se je pa izogibal sklicati celo tako "posvetovanje", ki bi ustvarilo nedvomno močan prejudic za pravi deželni zbor. Šele na močan pritisk vse javnosti je objavil potem dne 5. IV. 1919 uradno vest, da "namerava (deželna) vlada po Veliki noči odposlance vseh strank v Ljubljani sklicati na daljše posvetovanje", toda navzlic izrečnemu odobrenju Beograda ni nikoli izvršil niti tega.

Kakšna konfuznost je pa vladala ravno v vodstvu SLS, nam vprav kričeče dokazuje "Slovenec" z dne 23. II. 1919. Objavil je namreč tedaj uvodnik z naslovom "Centralizem in avtonomija", in v njem beremo tole: "VSL (Vseslovenska ljudska stranka) ni na svojem zadnjem zborovanju ničesar sklepala o tem vprašanju, toda njen poslevodeči podnačelnik Bogomil Remec je svoje mnenje zelo jasno in ostro označil. Izjavil je, da država potrebuje močne zakonodajne roke in da Slovenci ne bi mogli imeti nič proti temu, če dobi država en sam zakonodajni organ. Mi se ne पुलimo za svoje pokrajinske zgodovinske meje, če ne narekuje blagor celote, da jih ohranimo. Saj vidimo, da govorimo s Hrvati ob slovenski meji dobesedno isti jezik in moremo celo trditi, da bi bilo iz gospodarskega ozira celo bolje, ko bi se deli Kranjske ali Štajerske spojili z deli sosednje Hrvatske v upravne celote. Taka organizacija države bi bila v smislu naročila dr. Kreka, ki ga je objavil... mnogo prej, nego se je javnost sploh bavila s tem vprašanjem."

Dočim je bila torej SLS v Ljubljani sploh brez vsake jasne politične linije, je pa vodil dr. Korošec, ki je vsemogočno odločal o strankini politiki v Beogradu, tedaj čisto izrazito centralistično in "ujedinjaško" politiko. Da se je bil po povratku iz inozemstva takoj izrečno soglasil s sklepi "Narodnega veča" in s "1. decembrom", sem že omenil. Bil je pa ravno on celo prvi, ki je skušal poseči v tedanjo, čisto avtonomno poslujočo ljubljansko deželno vlado. Ta je namreč v začetku l. 1919 razpisala 4 uradniška mesta pri mladinskem skrbstvu in izvršila tudi imenovanja.

Toda že nekaj dni nato je dobila ljubljanska vlada dekrete o postavitvi čisto drugih oseb, podpisane od dr. Korošca, ki je upravljal tedaj v centralni vladi tudi posle državnega mladinskega skrbstva. Človek se pa skoro čudi, da je imela ljubljanska vlada vsaj toliko poguma, da je soglasno zavrnila tako dr. Koroščevo poseganje v njeno avtonomijo. (Kar na tem mestu naj tudi omenim, da mi je pozneje dr. Brejc sam pravil, da sta se z dr. Koroščem bolj ali manj razšla ravno zato, ker so njega izkušnje prepričale, da je možna dobra uprava le z avtonomijo, dočim ni imel dr. Korošec zanjo nobenega razumevanja.)

Mnogo usodnejše posledice je imel pa drug tedanji dr. Koroščekov korak. Za dne 1. III. 1919 je bilo sklicano v Beograd začasno narodno predstavništvo in dne 12. III. je prišlo v njem na vrsto poročilo verifikacijskega odseka. "Slovenec" številka 66 z dne 13. III. je objavil na 3. strani o tej seji poročilo, v katerem beremo dobesedno tudi tole: "Na vrsto je prišlo poročilo verifikacijskega odseka. Dr. Križman je prebral poročilo v srbohrvatskem jeziku. Ko je nato hotel dr. Lončar brati poročilo tudi v slovenskem jeziku, je vstal dr. Korošec in izjavil, da vsi slovenski poslanci razumejo srbohrvaščino in je predlagal, naj se branje prekine. Zbornica je vsled tega priredila dr. Korošču prisrčne ovacije". — Tako smo torej 1. 1919 Slovenci sami (dr. Korošec!) izganjali naš jezik celo iz parlamenta, dočim so se poprej tri naše politične generacije tako žilavo borile za slovenske zapisnike v zakonodajnih zborih. Kako more potem tako ravnanje kdo še imenovati "borbo za slovensko avtonomijo" ali celo za federacijo, mi je zares uganka. In znanemu francoskemu zgodovinarju Charlesu Rivetu je nato še isto leto izjavil dr. Korošec v razgovoru o bodoči ureditvi države doslovno naslednje: "Federacija, ki bi izključevala centralizem, bi imela za posledico razkroj... Mi mislimo, da oblika vladavine sploh ni posebno važna."

Mislím, da sem dovolj obširno dokumentiral politično orijentacijo vseh treh slovenskih političnih strank do sestanka konstituyente dne 12. XII. 1920, v kateri smo bili zastopani Slovenci z 38 poslanci, pripadajočimi 6 strankam in od katerih je imela SLS le 14 poslancev (glasov je dobila 36,1%). V imenu Slovencev torej sploh ni bila legitimirana govoriti nobena stranka sama zase in je zato seveda tudi nekoliko deplasirano govoriti o tem, kaj "smo Slovenci" tedaj zahtevali. Govoriti je mogoče le o zahtevah posameznih strank, dočim pa kot narod sploh nismo imeli nobenega programa, razen da smo bili vsi za tesno zedinjenje SHS in da nihče ni bil jasno niti za avtonomijo, kaj šele za kako federacijo. Deloma smo šli v konstituento z izrazito centralističnimi koncepti (JDS in JSDS), deloma pa s čisto nejasnimi (SLS in SKS) in so se slednje kolikor toliko opredelile potem šele v teku ustavnih debat spomladi 1. 1921. V vročem volilnem boju za konstituento je seveda vsaka stranka slepomišila z raznimi radikalnimi političnimi in zlasti socialnimi gesli, kakor je ob takih prilikah pač navada, toda JDS in JSDS sta v teku 1. 1920 svoje strogo centralistično in unitaristično stališče le še potencirali, za SLS je bil pa pač najbolj avtoriziran označiti ga njen načelnik dr. Korošec. In on ga je označil dne 7. X. 1920 v svojem velikem programatičnem govoru v Mariboru, kjer je izjavil naslednje: "Kaj pa hoče naša stranka? Poudariti moramo, da je naša stranka za državno edinstvo, da zato odklanja vsak

trializem, da odklanja vsak separatizem, ki bi slabil moč in ugled države. Mi smo v Avstriji gledali dualizem od blizu in zato sami vemo, kaj državi škoduje, pa zato ne rabimo nobenega pouka od političnih diletantov. Mi zahtevamo, da se država zaradi hitrejše, boljše in umerjenejše uprave razdeli na več pokrajin. V načelu nismo zato, da se mora ta razdelitev izvršiti po plemenskih razlikah... Merodajni naj nam bodo gospodarski in kulturni interesi. Te upravne celote naj dobe svojo avtonomijo, to je samostojnost za krepko življenje in ugoden razvoj. Država naj ima skupno vse, kar je potrebno za njeno delo, moč in ugled." — Tu torej srečamo natančno isti, zgolj upravno-tehnični program, kakor ga je bil dve leti poprej razvijal že Šuklje, le da je dr. Korošec še izrečno odklonil "razdelitev države po plemenskih vidikih", dočim je pa imel Šuklje očitno pred očmi vsaj Slovenijo kot eno izmed "državnih skupin".

Glede JSDS sem že povedal, da je v njej že konec l. 1918 Korun-Kristanova strogo centralistična smer prevladala nad avtonomistično Prepeluhovo, vendar je bilo tu in tam še vedno vsaj rahlo čutiti Prepeluhovo gledanje. Tako se je n. pr. vseslovenska socialnodemokratska konferenca dne 19. I. 1919 izjavila za "narodno popolnoma ujedinjeno in notranje konsolidirano državo SHS... Mislimo pa, da naj se v kulturnem oziru vsak jugoslovanskih narodov razvija na svoji prirodni podlagi ob vednem upoštevanju in naslanjanju na celotno Jugoslavijo". Poldrugi mesec kasneje (3. III.) je izjavil Prepeluh na shodu v Škofji Loki, da zahteva JSDS radi italijanske zasedbe enotno državo, a glede na različnost posameznih dežel pametno postavljene avtonomije.

Spomladi l. 1919 so se začela vedno bolj zaostrevati domača strankarska nasprotstva, ki so potiskala vsedržavni problem v drugo vrsto, a v JSDS je nastopila tudi očitna notranja kriza. Vsi levičarski elementi so se pridružili hrupni boljševiški demagogiji, a "socialpatriotski" desničarji so ostali zvesti Kristanu, katerega je pa stalno vleklo v naročje JDS in je proti razpoloženju strankinih pristašev izmanevriral tudi svoj vstop v strogo centralistično Davidovićevo vlado (16. VIII.). To je še bolj zaostriilo razmerje med posameznimi marksističnimi skupinami in končno dalo tudi povod za popolno ločitev med socialisti in komunisti, ki je bila po raznih previranjih dovršena spomladi l. 1920. Čeprav sta si bila Kristan in Prepeluh po značaju in še bolj po mišljenju prava antipoda, ju je pa ta položaj nujno spravil vsaj na zunaj na isto linijo. Navzlic temu, da je Prepeluh sam obsojal Kristanovo politiko v Beogradu, je pa doma vendarle vodil ves boj proti levičarskim navalom, radi česar se potem v tej dobi seveda tudi ni mogel izrečno baviti še z državnopravnimi vprašanji, vendar je svoje znano nam stališče naglašal ob vsaki priliki.

Označena kriza v JSDS je pa zajela seveda tudi "socialistično mladino". Meseca avgusta l. 1919 je izšla številka 8-12 "Demokracije" in v njej je urednica A. Štebijeve jasno izjavila, "da stopa odslej revija na novo pot" (t. j. komunistično) in njej se je pridružila tudi večina nekdanjega ožjega kroga "socialistične mladine". "Demokracija" sicer ni več izšla, ker že sam naslov ni mogel več ustrezati boljševiškimi simpatizerjem, pač je pa začela potem v levičarskih rokah nahajajoča se "Slov. soc. matica" v začetku l. 1920 nadaljevati v dr. Lemeževem uredništvu "Naše Zapiske",

ki so uživali pred prvo vojno jako velik ugled in so novi njih izdajatelji upali že s tem pridobiti simpatije tudi med naprednim izobraženstvom, ki ni bilo opredeljeno za JDS. Ker je ostal s tem tudi ožji Prepeluhov krog brez lastnega glasila, je bil seveda prisiljen posluževati se "Napreja", v katerega je napisal Abditus poleg raznih političnih člankov tudi serijo, ki jo je nato izdal v knjižici "Naša gospodarska in socialna vprašanja" in serijo "Železničarska stavka in nje posledice". Bodoče državne ureditve se je dotikal le redko. Ob takih prilikah je pa še celo poostril svoje dotedanje avtonomistično stališče in je n. pr. dne 7. IV. 1920 zapisal: "Priti moramo do upravnega federalizma tako, da bo vsaka dežela mogla in smela upravljati in vladati samo sebe po svojih potrebah... Zlasti mi Slovenci bi lahko bolje sami upravljali svojo deželico, kakor pa je Belgrad po svojih eksponentih."

V JSDS so priklopili spomladi l. 1920 notranji spori do viška, tako da sta se morala glavna predstavitelja "desničarjev", Kristan in Prepeluh, sploh umakniti v ozadje, a nekako posredovalno vlogo je prevzela druga garnitura z dr. Korunom in Uratnikom. Tako je bil Prepeluh v stranki sami potisnjen v stran, a na zunaj mu je dajala nekaj zaledja "Kmečko-delavska zveza", ki je imela malo opraviti s stranko samo, kajti imela sva jo absolutno v rokah midva s Prepeluhom. On je imel jako močne politične ambicije (te mi je odkrival že tri leta poprej na Cresu), a zelo šibke komolce, razen tega pa tudi jako malo neposrednih zvez s članstvom te zveze, toda zanašal se je bil predvsem name. Razen tega je stavil jako velike upe na Etbina Kristana, s katerim ga je vezalo staro osebno prijateljstvo in ki se je bil tisto poletje vrnil iz Amerike. Bil je trdno prepričan, da bo Kristanova izredna popularnost med starejšimi strankinimi pristaši kmalu zopet konsolidirala strankine vrste in to v smislu, kakor si ga je predstavljal Prepeluh, ter napravila konec dotedanjemu samodrštvu Ant. Kristana v njej.

Razen tega smo bili dobili tisto poletje zopet v roke tudi "Slov. social. matico". Ta je imela le nekaj malega zadružnikov in še večino teh so tvorili sorodniki Prepeluhove žene ter njegovi stari osebni prijatelji, ki pa sicer niso nastopali v javnosti. Tako smo na občnem zboru dne 18. VII. 1920 z lahkoto zmagali s pooblastili, ki jih je prinesel s seboj Prepeluh, in dobili s tem seveda v roke tudi "Naše Zapiske". Za predsednika zadruga smo izvolili dr. Lončarja, a za urednike revije smo se podpisali Prepeluh, dr. Lončar in jaz, toda dejansko sem jih urejeval jaz sam. Abditus je postal seveda vnovič njen duhovni vodja, toda za uredniške posle se ni zanimal, temveč sem sam pripravil vsako številko v celoti in jo dal pred oddajo v tiskarno le v pregled še dr. Lončarju.

Še tisto jesen smo izdali številki 4-9 v dveh sešitkih in v njih sta zlasti dr. Lončar in Prepeluh takoj krepko zopet poprijela avtonomistično misel. Abditus je analiziral zlasti demokratizem in avtonomijo ter naglašal, da sta skrajni naziranji o državni oblasti liberalizem in komunizem. Po prvem naziranju nima vlada nobene pravice vtikati se v spore med državljanji in naj torej odloča močnejši, a po drugem naj se država vmešava v vse zadeve državljanov in vse "enostavno uniformira ter iz človeške mnogoličnosti napravi enolično kasarno... Moremo zagovarjati le prostost individualnega razvoja, avtonomijo vsepovsod, tako poedincev, kakor tu-

di posameznih njihovih skupin, kulturnih, jezikovnih in socialnih... Vse te sile in silice smotreno pospeševati in uravnovati ter vezati v višjo skupino družbe — le to more biti namen države in vlade.” — Dr. Lončar je pa pisal: “Kulturno smo Slovenci... Slovenstvo je izhodišče za vse delo, ki ga opravljamo v raznih panogah človeškega prizadevanja. Kulturno ni jugoslovanskega naroda, ki se šele poraja iz raznih sestavin, med katerimi je tudi slovenstvo... Politično smo Jugoslovani... Na zunaj nastopamo kot enota... Skupna točka vseh političnih strank v Sloveniji bi moralo biti to, kako doseči v jugoslovanstvu, to je v zvezi z njim, ohranitev in spopolnitev duševnih in pridobitnih virov slovenskega ljudstva.”

Tisto jesen se je vršil tudi močno razgiban volilni boj za konstituantno, glede katerega sem že pokazal, da ni razvila v njem nobena stranka niti avtonomističnega, kaj šele kak federalistični program. Prepeluh je doživljal tedaj sama razočaranja. Etbin Kristan, ki je med vojno sabotiral v Ameriki naše osvobodilno gibanje z zahtevo po “federativni organizaciji jugoslovanske republike”, je sedaj na svojem prvem shodu v Celju pokazal, da ga ni šestletno bivanje v USA naučilo prav nič; vulgarno je kričal: “Tudi šolstvo ne sme dobiti popolne avtonomije... Če bi bila ta prevelika, bi fajmoštri po deželi kratko in malo komandirali, da ni treba šol, ker je cerkev najboljša šola... Daj torej toliko samoodločevanja, samoupravic, da ne bo celota trpela!” Volilni proglas JSDS teden dni kasneje se je sicer izražal za avtonomijo, toda le v občinah in tudi obsojal “brezsmiselni, nekritični centralizem”, vendar je poudarjal, da “brez pridržkov priznava socialna demokracija enotnost države in odklanja vse separatistične tendence, naj se odevajo s kakršnim koli plaščem”.

Ker se je bil Uratnik tedaj že čisto posvetil gospodarskemu in političnemu delu v stranki, drugi so pa odšli med levičarje ali se pa sploh popolnoma umaknili, smo ostali od nekdanje “socialistične mladine” samo še dr. Lončar, Abditus in jaz. Shajali smo se vsi trije nekako vsak teden po eno popoldne v moji tedanji pisarni in seveda predvsem obravnavali vse dogodke v razvoju našega javnega življenja. Z dr. Lončarjem sva si bila že davno na jasnem, da v taki stranki nimava ničesar več iskati, ker naju ne veže nanjo prav nič. Lončar je že sploh od l. 1917 dalje čutil močan notranji odpor proti njej in nama je s Prepeluhom priznal, da je sprejel mandat v začasno narodno skupščino le zato, da se “finančno opomore”. Ostal je ves čas na zunaj lojalen do stranke, toda na znotraj nama je bila obema že popolnoma tuja, zato on na kako zopetno kandidaturo niti mislil ni več.

Druga je bila pa s Prepeluhom. Njega so vezale na stranko tradicije vsega življenja, imel je večino svojih intimnejših osebnih znanstev med njenim starejšim kadrom in —kakor sem že poudaril— je imel tudi jako močne politične ambicije. Ker sem stanoval jaz tedaj Pod Rožnikom, me je vodila pot v mesto mimo tedanjega njegovega stanovanja na Bleiweisovi cesti in tako sva se shajala l. 1920 skoro sleherni dan po obedu pri njem. V svojem gledanju na ves položaj in tudi sicer ideološko, je bila vsa naša trojica vedno čisto edina, le s to razliko, da je Prepeluh glede na svoje dotedanje položaje in na svoje intelektualne kvalitete še vedno upal, da svoja gledanja slej ko prej primerno uveljavi. Jaz sem njega nagovarjal, da zapustimo stranko, od katere nas loči prav vse, on

pa mene, da moram z njim vred kandidirati v konstituantu. Dokazoval mi je, da tvori na Kranjskem veliko večino organiziranih pristašev stranke najina "Kmečko-delavska zveza" (industrijsko delavstvo je namreč odšlo že skoro vse h komunistom), zato bova z lahkoto dobila kandidaturi na sigurnih mestih, a potem da bomo že videli, kako bo dalje. Toda jaz sem sploh vsako misel na kako kandidaturo odločno odklanjal.

Za dne 31. X. in 1. XI. 1920 je bil sklican v Celje strankin zbor, čigar glavni točki sta bili stališče stranke do bodoče ustave in sestava kandidatnih list. Ker Prepeluh sam ni imel dovolj osebnih zvez z delegati "Kmečko-delavske zveze", je računal z vso gotovostjo name, vendar mu nisem hotel obljubiti ničesar obveznega, bil sem pa že trdno odločen, da na zbor ne grem, vendar mi je bilo to jako nerodno odkrito povedati tudi svojemu prijatelju. Radi dr. Lončarjevega in mojega stališča se je čutil Prepeluh na zboru čisto osamljenega in se tudi on ni podajal v kak boj. Glede na to je bila vnovič sprejeta čisto centralistična dr. Korunova resolucija, za katero so stali zlasti ob Kristana, ambiciozni Petejan, U-ratnik i. dr. Enako si je tudi vse sigurne kandidature v kranjskem in štajerskem volilnem okrožju razdelila Kristan-Korunova skupina, a Prepeluha so izigrali, ga postavili za kandidata na kolikor toliko dvomljivo mesto v Ljubljani in izpadel je tudi iz novega načelstva stranke.

Čisto razumljivo je, da mi je Prepeluh mojo odsotnost na zboru jako zameril, ker je bil ravno on tisti, ki je najbolj dvomil v svojo izvolitev, dočim smo gojili njegovi prijatelji vendarle mnogo nad. Glede na to smo se tudi precej aktivno udeležili volilnega boja (jaz sem n. pr. napisal zadnji mesec pred volitvami veliko večino vseh "Naprejevih" uvodnikov), toda v njem so igrala državnopravna vprašanja le drugovrstno vlogo, odločila so pa čisto strankarsko ideološka. Večina meščanstva in malomeščanstva je šla s svojima tradicionalnima strankama, JDS in SLS, večina delavstva s komunisti, a za del izobraženstva, malomeščanstva in delavstva so se borili narodni socialisti in JSDS. Ker so imeli pa narodni socialisti za seboj zlasti močno nacionalno železničarsko organizacijo, je njihov kandidat Deržič porazil Prepeluha za borih 30 glasov.

Dr. Lončar je bil že v volilnem boju precej pasiven, jaz sem pa Prepeluhu, pri katerem je zagrenjenost napram stranki tudi vedno bolj naraščala, že naprej povedal, da sem dokončno odločen z dnevom volitev prekiniti še zadnji stik s stranko. Jasno je, da je volilni poraz močno vplival na Prepeluha. Tisti ponedeljek po volitvah sva se razgovarjala prav vse popoldne in prepričal sem ga, da odslej tudi on nima več kaj iskati v stranki, od katere ga očitno ločijo prav vsi njegovi nazori. Pripravil sem ga do tega, da je vpričo mene napisal strankinemu vodstvu pismo, v katerem je izjavljal, da izstopa iz stranke in da odlaga vse mandate v njej, a da bi se vnovič ne premislil, sem to pismo vzel kar s seboj in ga oddal na pošto sam.

Tako smo torej prekinili Abditus, dr. Lončar in jaz še poslednje stike z JSDS in ostali sami, imeli smo pa v rokah "Naše zapiske", ki so začeli med izobraženstvom vnovič pridobivati nekdanji ugled. Ker nam ni bilo treba imeti odslej nobenega ozira več na stranko, sem takoj v prvi številki po volitvah lahko napisal razpravo o njih, kjer sem ta naš načelni prelom tudi jasno in odkrito razložil, a na ovitku smo še izrečno iz-

javili, da jih hočemo odslej voditi "kot popolnoma svobodno in nestran-karsko revijo". Z drugega vidika je označil ta prelom tudi Abditus sam v uvodniku "Slovenstvo, jugoslovanstvo, socializem".

Shajala se je naša trojica tudi nadalje še redkeje nego dotlej. No-tranja prerivanja v JSDS nas odslej niso več toliko zanimala, pač so pa spričo sestanka konstituante pritegnila vso pozornost vnovič državno-pravna vprašanja. Naše gledanje nanje je razložil dr. Lončar v razpra-vici "Slovenci in jugoslovanstvo", v kateri je izjavil, da "je treba najti kompromis med centralizmom in federalizmom in to je: avtonomija". Dočim sem želel jaz, da odslej le nekako akademično spremljamo in ko-mentiramo vse naše javno življenje, je pa zlasti Prepeluha stalno vleklo tudi h konkretnim političnim akcijam, ker se nikakor ni mogel sprijazniti z mislijo, da bi se odrekel aktivnemu političnemu delu.⁽⁵⁾ V prav tistih mesecih je Prepeluh tudi poglobil svoje tesne stike s Stojanom Protićem, ki je poleti l. 1920 izdal svoj modri "Nacrt Ustava", ki bi bil načrtal prvi Jugoslaviji nedvomno čisto drugačen razvoj, če bi bil obveljal.

V konstituenti se je bližala borba za novo ustavo, glede katere so se že pojavljali trije jasni koncepti: prečanski del JDS je bil vprav strastni nositelj skrajne centralistične smeri in k temu je bolj ali manj nagibal tudi socialistični parlamentarni klub; hrvatski radičevci so demagoško za-stopali skrajne centrifugalne in destruktivne tendence, a nekako v sredi je stal hrvatski "Narodni klub", ki se je izrekal za radikalno avtonomijo in ki je v političnem pogledu precej soglašal s Protićevim načrtom.

Stališče slovenskih strank ob sestanku konstituante sem menda do-volj označil že zgoraj in pokazal, da nismo imeli kot narod tedaj še sploh nobenega jasnega programa, le manjšina (3 poslanci JDS in 7 sociali-stov) je bila odkrito za centralizem, a večina si niti sama še ni bila na jasnem glede svojega stališča. V takem položaju je prišel Prepeluh, do-tlej edini dosledni in načelni borec za našo avtonomijo, nekako v sredi meseca januarja 1921 na enem izmed naših rednih sestankov z idejo, da bi naša trojica organizirala primeren nastop slovenskih izobražencev za avtonomijo in skušala s tem vplivati na še nejasno opredeljene slovenske poslance v konstituenti, razen tega pa seveda tudi na vso našo javnost, da se vsi zavzamejo za tako ustavo, ki bi nam jamčila za našo slovensko avtonomijo. Tak nastop bi izvedli v obliki posebne izjave, ki bi jo objavili v "Naših Zapiskih".

Samo ob sebi je umevno, da sva z dr. Lončarjem z veseljem pozdra-vila Prepeluhovo pobudo in jaz sem prevzel nalogo, da sestavim načrt primerne izjave, ki naj bi jo dali potem v podpis vsem vidnejšim javnim

(5) Kar na tem mestu lahko povem, da je v tistih mesecih Prepeluh močno težil za tem, da se naslonimo na kako drugo stranko. Ker bi nam bila SLS vsekakor najbližja, je Prepeluh precej časa mislil na to, da bi se priključili SLS in je stal že celo v zadevnih stikih z nekaterimi odločujo-čimi činitelji v njej. Prepeluh naj bi začel sodelovati zlasti v gospodarski organizaciji SLS. Nagovarjal je k tej priključitvi tudi mene, toda zdi se mi, da ga je od takega koraka na eni strani kolikor toliko odvrnil dr. Lon-čar, a na drugi strani tudi pri SLS menda ni našel dovolj razumevanja za to. Nedvomno je bilo to spričo tolikega pomanjkanja zrelih političnih ideologov za SLS velika škoda, ker bi bil ravno Abditus bolj nego kdor koli kvalificiran nadaljevati v stranki nekdanje Krekove tradicije.

delavcem, ki niso bili še preočitno vezani na centralistično JDS. Svoj načrt sem sestavil v par dneh, nakar ga je obravnavala vsa naša trojica. Načelno sta z njim čisto soglašala tudi Prepeluh in Lončar, vendar je slednji zastopal mnenje, da bi spričo skoro soglasnih teženj za "narodnim in državnim edinstvom" ne kazalo preostro podčrtavati zgolj avtonomištnega stališča, temveč da je treba vendarle dovolj nedvoumno tudi naglasiti, da zahteva po avtonomiji nikakor ne vsebuje tudi kakih protijugoslovanskih teženj. S Prepeluhom sva dala Lončarju prav in zato je dr. Lončar potem moj načrt precej predelal v navedenem smislu, nakar smo ga odobrili vsi trije.

Tako sprejeti načrt izjave sem potem pretipkal v štirih izvodih in izročil po en izvod Lončarju in Prepeluhu, da bi zbirali vsi trije podpise zanj. Ker sta pa zahajala dr. Lončar in Prepeluh jako malo v družbo, sta mi v teku dobrega naslednjega tedna prinesla vsak le po par podpisov, a glavno delo zanjo je obviselo na meni. Ne spominjam se, kdo jo je podpisal prvi, vem pa, da je bilo na mojem izvodu še komaj kakih 4 do 5 podpisov, ko sem šel z njim iskat dr. Prijatelja. Našel sem ga na stopnicah univerze, mu vso stvar razložil in on jo je z veseljem pozdravil ter nato pazno prebral besedilo. Soglašal je z njim popolnoma, vendar je vkljub temu, da je bilo pod njo že nekaj podpisov, zadnji stavek predzadnjega odstavka z mojim pristankom močno prestiliziral. Misel je ostala seveda stara, toda oblika tega stavka je docela Prijateljeva. Ob tej priliki se mi je bil on celo sam ponudil, da mi preskrbi še podpise par svojih kolegov, ki jih sam tedaj še nisem osebno poznal. Seveda sem o tej naknadni spremembi takoj obvestil tudi Lončarja in Prepeluha, ki sta tudi smatrala Prijateljevo formulacijo za jako posrečeno.

Za tem "incidentom" sem potem pridno nabiral podpise za izjavo še naprej. Ko sem jih imel že kakih 20, sem se oglasil še pri Alešu Ušeničniku na domu. Tudi on jo je pazno prebral, z njo čisto soglašal, le na koncu prvega odstavka je pred besedico "dobrin" želel imeti še označbo "posvetnih". Seveda jaz temu nisem ugovarjal.

Velik del naših kulturnih delavcev se je tedaj zbiral v prvih dopoldanskih urah v kavarni hotela Union. V to družbo sem redno zahajal tudi jaz in dobil precej podpisov za našo izjavo ravno tu. Zbiral sem jih pa kolikor toliko diskretno, zato v tej družbi o njej tudi nismo mnogo razpravljali. Z velikim veseljem sta mi jo podpisala prof. Kidrič in skladatelj Lajovic in še vrsta drugih, dočim jo je pesnik dr. Gradnik, ki je bil idejno vezan na JDS, gladko odklonil (Primorci so bili sploh po veliki večini za centralizem, ker so menili, da bo ta "okrepil" skupno državo, ki bi potem tudi laže dosegla njih osvobojenje). Vpričo vse družbe je širokoustno podpisal izjavo tudi Juš Kozak, toda kako sem se začudil, ko me je potem že naslednje dopoldne poklical k drugi mizi in mi dejal, da se je premislil, ker da je on vendarle za čim največjo enotnost države ter me prosil, da ga črtam s seznama podpisnikov.⁽⁶⁾ V naslednjih dneh sem naletel potem še na par podobnih "junakov", vendar naj imena za sedaj

(6) Vse izvirne pole z originalnimi podpisi in s par naknadnimi črtanji sem tudi ohranil v svojem, l. 1945 uničenem arhivu. Glede na moje izkušnje ob priliki Cankarjevega pogreba je na čelu vsake podpisovalne pole stala celo izrečna opomba: "Ta izjava se objavi v "Naših Zapiskih".

še zamolčim. V skrajno zadrego sem spravil prof. Vebra, ki je mencial in mencial ter se izgovarjal, da se "na politiko prav nič ne razume". Dobrodušni R. Jakopič se je jezil na "politikarje" in želel še močnejših poudarkov slovenske kulturne individualnosti, M. Pugelj je bil gmotno preveč odvisen od JDS, ne spomnim se pa, zakaj je na izjavi manjkal tudi podpis prof. Ramovša, ki je bil vedno izrazit "avtonomist".

Čisto razumljivo je, da nam je šlo vsem mnogo za podpis Otona Župančiča. Ker mi je bil on naredil ob priliki Cankarjevega pogreba veliko grdobijo, sva za več kot deset let prekinila vsako občevanje, navzlic temu sva pa sedela večkrat pri istem označenem omizju. Glede na to je prevzel nalogo, da pridobi še Župančičev podpis, dr. Prijatelj. Neko dopoldne sta sedla k drugi mizi in tam mu je dr. Prijatelj nad pol ure dokazoval umestnost take izjave ter ga prepričeval, da je nekako moralno dolžan podpisati jo. Toda Župančič se je z raznimi sofizmi izvijal, slednjič odklonil podpis in odšel iz kavarne, dr. Prijatelj se je pa vrnil k naši mizi in mi samo dejal: "E, Cankar ga je dobro poznal!" Ko sva se pozneje z dr. Prijateljem še večkrat razgovarjala o tem, mi je kar odkrito izjavljal, da se je oportunistični Župančič bal "zameriti liberalcem", ki so razpolagali s sinekurami, blagajnami in odlikovanji.⁽⁷⁾

Ker zaradi dela v konstituenti nismo hoteli odlašati z objavo, smo nabiranje podpisov že v začetku meseca februarja zaključili. Naša akcija pa seveda ni mogla ostati prikrita, ker je tudi nihče ni skrival. Tako je izšla potem dne 17. II. v "Slov. narodu" naslednja vest: "Deklaracija za politično avtonomijo. Poročajo nam: Deklaracija za politično avtonomijo Slovenije, za katero pobirajo podpise med kulturnimi delavci, izide, ako se nabere 50 podpisov, v Naših Zapiskih. Inicijativo za to deklaracijo je baje dal urednik te revije dr. Dragotin Lončar. Ali nimajo naši kulturni delavci nujnejšega posla, kakor da se bavijo s takimi "deklaracijami", ki so samo voda na klerikalni mlin in ki lahko naši stvari samo škodujejo."

Komaj par dni za tem je pa že izšla naslednja (2.) številka "Naših Zapiskov" in v njih je bila na uvodnem mestu objavljena naslednja

(7) Profesor Koblar piše v Prijateljevem življenjepisu v "Slov. biografskem leksikonu", da "od slovenskih modernih sodobnikov ga loči znanstvena usmerjenost; ker postane zgodovinar, se razdalja med njimi veča in prehaja v osebno grenkobo. Tako so nastajala osebna nerazpoloženja z Iv. Cankarjem in končno tudi z Župančičem." Te Koblarjeve trditve so čisto netočne. Zadnja svidenja s Cankarjem so bila v počitnicah l. 1917 in 1918. Povedal sem že, da smo velike dele tistih dni Prijateljevega bivanja Ljubljani prebili skupaj s Cankarjem in dobro vem, da je bilo osebno razmerje med obema jako iskreno in prijateljsko (priredili smo celo skupen izlet v Kamniško Bistrico), seveda je bil pa delokrog obeh čisto različen. Tudi če sem bil s Cankarjem ali Prijateljem sam, je vsak izmed njiju govoril o svojem drugu z vso prijateljsko toplino. Res sta se bila pa že davno poprej popopolnoma odtujila Cankar in Župančič, in Cankar se je v tistih letih naravnost izogibal Župančičeve družbe. Pač je pa ostalo Prijateljevo razmerje do Župančiča enako prijateljsko kot do Cankarja. Čisto ločil je pa Prijatelja od Župančiča ravno "incident" z avtonomistično izjavo, zlasti ker je ona sprožila še grdo osebno gonjo proti dr. Prijatelju. O tem sva se z njim neštetokrat razgovarjala in mi je ob takih prilikah dr. Prijatelj še večkrat ponovil, kako pravilno je sodil Cankar o Župančičevem značaju.

IZJAVA.

Slovenski kulturni delavci so bili od nekdanj glasniki narodnega in državnega edinstva Jugoslovanov. Oni so duševno pripravljali to, kar sta ustvarila v svetovni vojni meč in politika, zato smatrajo Jugoslavijo za utelešenje svojega ideala, ki ga je treba braniti proti zunanjim in notranjim sovražnikom kot najvišjo izmed posvetnih dobrin naroda.

Združenje vseh treh plemen v eni državi z eno suvereno oblastjo na zunaj in na znotraj smatrajo slovenski kulturni delavci za politično nujnost mednarodne varnosti in s tem narodne svobode.

Na drugi strani pa uvidevajo potrebo, da država ne absorbira mehansko vseh individualnosti, ki so doslej vodile posamezne pokrajine in prebivalce. Ne glede na plemensko, versko ali strankarsko pripadnost ne moremo v imenu prirodnega gospodarsko-kulturnega razvoja nasiloma in hipoma pretrgati vse kontinuitete, ako nočemo zadeti države pri koreni. Zakaj država ni po svojem bistvu sama sebi namen, ampak le doslej najvišja oblika družabnega življenja. Narodno in državno edinstvo ne vsebuje nujno mehanske unifikacije, nasprotno razmere v Jugoslaviji zahtevajo organičen razvoj, ki računa z dosedanjo strukturo gospodarskega in kulturnega življenja in na njeni podlagi zida dalje v smeri višje sinteze. V imenu mirnega medsebojnega delovanja in napredovanja, medsebojne bratske edinosti zagovarjajo slovenski kulturni delavci takšno ustavo, ki daje državi potrebno moč na zunaj, a obenem možnost razvoja imanentnim silam posameznikov in posameznih gospodarsko-kulturnih edinic na znotraj.

Glede na vse to se izrekajo slovenski kulturni delavci za avtonomijo slovenskega, že itak dovolj razkosanega ozemlja in sicer v takem obsegu, ki bi ne slabil moči države, ampak jo krepil, dajajoč razmah individualnim silam edinic.

V Ljubljani, meseca svečana 1921.

Albrecht Fran, pesnik; Berneker Franc, akad. kipar; dr. Izid. Cankar, univ. docent; Cerar-Danilo Anton, režiser kr. narod. gledališča; Debeljak Ant., pisatelj; dr. Detela Franc, pisatelj; Erjavec Fran, publicist; Finžgar Fran, pisatelj; Funček Anton, pesnik in pisatelj; Gaspari Maksim, akad. slikar; dr. Glonar Joža, kritik in urednik; dr. Kidrič Franc, literarni zgodovinar; dr. Kimovec Franc, skladatelj; Kmetova Marija, pisateljica; dr. Kos Milko, kustas študij. knjižnice; dr. Kraigher Alojz, pisatelj; Lajovic Anton, skladatelj; dr. Lovrenčič Josip, pesnik; dr. Lončar Dragotin, profesor; dr. Mantuani Josip, univ. profesor; dr. Majcen Stanko, pisatelj; Meško Fran Ksaver, pisatelj; dr. Ozvald Karel, univ. profesor; dr. Plečnik Ivan, univ. profesor; Podrekar Fran, akad. slikar; Premrl Stanko, skladatelj; Prepeluh Albin, publicist; dr. Prijatelj Ivan, univ. profesor; dr. Puntar Josip, profesor; Ravnik Janko, skladatelj; dr. Regali Josip, pisatelj; Sternen Matija, akad. slikar; dr. Srebrnič Josip, univ. profesor; dr. Šerko Alfred, univ. profesor; dr. Stele Franc, urednik in umet. zgodovinar; dr. Šmalc Matej, univ. sekretar; dr. Ušeničnik Aleš,

univ. profesor; Velikonja Narte, pisatelj; Vurnik Ivan, arhitekt, univ. docent; Zajec Ivan, akad. kipar. Zorec Ivan, pisatelj; Zorman Ivan, založnik; dr. Žigon Avgust, ravnatelj študij. knjižnice.

Tako je torej prišlo do "avtonomistične izjave slovenskih kulturnih delavcev" in tako je bilo njeno besedilo. Ni moj namen na tem mestu še nadalje zasledovati gibanja, ki ga je ona sprožila. Mirno pa lahko trdim, da pomenja šele ona pravi začetek tako zvanega "avtonomističnega gibanja" pri Slovencih, ki je postalo potem prava dominantna vsega političnega hotenja Slovencev v prvi Jugoslaviji, radi česar pomenja seveda tudi pravi mejnik v naši politični zgodovini. Šele ona nam je jasno definirala jedro našega narodnopolitičnega problema in zopet nekako ločila duhove, toda sedaj ne več po svetovnonazorskih vidikih, kakor jih je bil štiri desetletja prej ločil Mahnič, temveč po izrazito političnih. Že samo s tega stališča pomenja ona nedvomno viden in zdrav korak naprej v vsem našem političnem življenju. Ustvarila je jasen in konkreten cilj naši narodni politiki, ker je zajel njen duh kmalu skoro ves narod (v konstituenti je te pravce jasno povzela že v naslednjih mesecih SLS, le plaho pa tudi narodni socialisti). Res je sicer, da so se nekatere stranke ljuto in celo z nasilnimi sredstvi borile proti temu duhu, toda kam nas je ta kratkovidna in zgolj strankarsko sebična borba končno privedla, danes dovolj skušamo vsi. Rodila je tudi ideološko čisto nasprotni učinek, kakor so ga pa skušali doseči njeni nasprotniki: spričo vseh trpkih izkušenj smo šli že davno preko tedanjih skromnih avtonomističnih teženj in zahtevamo danes federalistično organizacijo demokratične Jugoslavije.

Zanimivo je, da so nekateri (Debeljak, Gaspari, Kraigher, Sternin in Zorman) podpisali obe izjavi, ono iz l. 1918 in sedanjo avtonomistično. K temu je treba pripomniti, da l. 1918 (razen "socialistične mladine") še sploh nihče ni razmišljal o obliki zedinjenja SHS, oziroma da je veljalo integralno "ujedinjenje" še za nekako nesporno dogmo vsem, radi česar se tudi poznejši avtonomisti niso spotikali nad odklanjanjem "separativističnega političnega stremljenja" izjave iz l. 1918 in je gledala večina njenih podpisnikov njeno težišče predvsem v smrtni nevarnosti, ki nam je tedaj grozila od Italijanov, v zavesti popolne nemoči nas Slovencev samih in v naši rešitvi s takojšnjo najtesnejšo naslonitvijo na Srbe.

Vsekakor pa spada še v okvir te razprave, ako se dotaknem vsaj še nekaterih neposrednih odmevov te izjave. Prvo se je oglasilo seveda mladoliberalno "Jutro", ki se je čutilo najneposrednejše prizadeto. Objavilo je že dne 22. II. (št. 45) uvodnik, v katerem pravi, da so "klerikalci" zadovoljni z izjavo, protestira pa, da govori ona v imenu slovenskih kulturnih delavcev, češ da predstavlja le osebno mnenje ogromne manjšine. Zatem trdi, da je namen izjave podpreti klerikalno politiko in izjavlja, da je meglena in nepotrebna, ker je že dosedanja Jugoslavija ustvarila kulturi bogate pogoje. Z nekakim zadoščenjem ugotavlja, da je med 43 podpisniki 17 "klerikalcev" in da manjka med njimi cela vrsta pomembnih osebnosti. Podpisal je izjavo Velikonja in ne Župančič, Šmalc in ne Plemelj, Pitamic, Dolenc, Hinterlechner, Jakopič, Tratnik, Vavpotič in Hubad. Neklerikalci bi pač lahko sprevideli, da se jih hoče zlorabiti za gotove namene. Izjava je pravi dokument nejasnosti, ki vlada v ne-

katerih krogih naše inteligence o bistvenih nacionalnih vprašanjih. Pri tolikem številu slovenskih kulturnih delavcev pa predstavlja 43 podpisnikov le neznatno manjšino.

V taboru SLS je nemudoma, t. j. že 22. II., objavilo izjavo v celoti in z očitnim zadovoljstvom popularno in zato seveda tudi nekoliko bolj levičarsko glasilo stranke "Novi čas". Uradno glasilo stranke, "Slovenec", jo je zabeležil šele naslednji dan s krajšim poročilom "Kulturni delavci za avtonomijo". V njem zavrača "Jutrovo" trditev, da bi imela izjava kako zvezo z SLS, češ da je vendar dovolj znano, da dr. Prijatelj, Kidrič, Glonar, Kraigher, Osvald, Šerko, Prepeluh i. dr. niso bili nikoli člani SLS in da pripada med podpisniki le tretjina njenim vrstam. Prihodnji dan (24. II.) je temu poročilcu še dodal: "Kar se nas tiče, nam je le v veliko zadoščenje, da so se najodličnejši zastopniki vede in umetnosti zavzeli za kulturno in gospodarsko avtonomijo Slovenije, kakor jo zastopa na političnem polju naša stranka", šele naslednji dan (25. II.) je pa objavil tudi "Slovenec" imena podpisnikov izjave ter dodal še posebno notico, v kateri je ironiziral "Jutro" in "Slovenski narod", ker se čudita, da morejo imeti kulturni delavci o avtonomiji Slovenije slično mnenje kot SLS.

Seveda ni mogel prezreti izjave tudi socialistični "Naprej", ki jo je dne 23. II. registriral in ob tej priliki le zapisal, da bo na dr. Žerjavovo intervencijo premestil Pribičević do zadnjega vse podpisnike na univerzo v Skoplju. Šele polemika med glasili JDS in SLS mu je dala potem povod, da je dne 2. III. zapisal, da je izjava 43 gospodov z jako lepimi in častnimi naslovi napravila nekaj težav tudi dr. Tavčarju, iz čigar članka se vidi, da noče povedati, kam drži na desno cesta, kam drži na levo pot, vse pa kaže, da se je boji. Enajst dni zatem je pa isti list objavil daljši članek in pisal, da se politični boj iz starih oblik liberalno-klerikalnega divjaštva pretvarja v nove oblike, v borbo med centralisti in avtonomisti, ki ni nič manj ljuta. Po tradiciji, da liberalec ne sme potrditi, da je dvakrat dve štiri, če to trdi klerikalec, in da klerikalec mora negirati, da je ena in ena dve, če tako šteje liberalec, se pretvarjajo nekdanji liberalci v brezpogojne centraliste, klerikalci pa v avtonomiste. Tako se je vsaj začelo. Sedaj pa dobivajo avtonomisti od dne do dne večjo pomoč tudi iz vrst onih, ki doslej niso bili ne izraziti liberalci niti izraziti klerikalci, ampak so stali na strani, ker se jim je dosedanji boj studil. Izjava kulturnih delavcev, ki jo je podpisalo 43 odličnih mož, je napravila ne le v slovenski javnosti, ampak tudi zunaj mej naše ožje in širše domovine velik vtis —kakor nam poročajo— in je zato simptomatična in značilna. Skušajmo dati nekaj opazk, kako je prišlo do tega. Živimo že poltretje leto v "svobodni" domovini. Ta ni prinesla ljudem, kar so pričakovali. Druginja je vedno večja, stanovanj in dela ni, trgovina je le za privilegirance. Davki so vedno večji in še občutnejši, ker je splošno prepričanje, da ga ne plačujejo vsi državljani v isti meri kakor Slovenci, za katere je najhujša šiba božja dejstvo, da imajo dobro urejen uradni aparat. Pri-tožbe, deputacije in intervencije ne pomagajo nič, ministri in parlamentarci se bijejo le za "višje" interese in težav ljudstva ne vidijo. To je nekaj grehov, za katere išče ljudstvo krivca in ga je našlo, če pravega ali ne, je vseeno, v centralni vladi, od koder prihajajo naredbe, ki ovirajo

trgovino, nabavo surovin, naredbe vojaškega značaja, carina, itd. Namesto pomoči so prišle le nove bolezni. Zato je klic: Proč od centrale! razumljiv. Nihče ne negira narodnega in državnega edinstva, niti komunisti, pač pa se mnogi bunijo proti metodam, s katerimi se ga hoče vbiti v glave. Te metode so nasilne, zato porajajo odpor in posledica tega odpora je avtonomizem. To gibanje bo naraščalo še naprej, če se ne spremeni naš vladni sistem, ne stranke, pač pa sedanje vladne metode.

Ta razmeroma stvarni komentar so spremljale v "Napreju" tudi sporiadične simpatije za avtonomistično misel (ne pa tudi v konstituenti), a ko je začel Prepeluh dne 11. IV. 1921 izdajati svojega "Avtonomista" in socialisti pred svojimi člani tudi niso mogli več skrivati našega preloma s stranko, je dne 4. V. nastopil v "Napreju" z vso silo proti avtonomistom F. Uratnik, ki je prevzel tedaj vlogo nekega strankinega ideologa. Objavil je namreč članek "Avtonomija in avtonomisti" in v njem v smislu službenega strankinega razpoloženja kratko in malo izjavil: "Ločimo se od skupin, ki hočejo, naj bo merodajno za razdelitev in obseg avtonomnih teritorialnih enot plemensko čustvovanje, kakor ga je ustvarila nam in našemu razvoju sovražna zgodovina. Srbi skup, Hrvati skup, Slovenci skup! Tako se glasi njihova popularna parola, popularna zato, ker je reakcionarna. Je pa reakcionarna v najslabšem pomenu besede. Ona kaže nazaj v našo preteklost, v gospodarsko in kulturno nemoč, v anarhijo, v upravno nesmiselnost."

Vodstvo vse gonje proti izjavi in njenim podpisnikom je pa seveda že od vsega početka prevzel staroliberalni "Slov. Narod" in jo je že započel z neresnico. Tudi on je namreč že dne 23. II. objavil vest, da je napovedana izjava sedaj izšla in "ugotavljal", da je "priobčitev izjave zagrešil na svojo roko gospod, ki je zbiral podpise. Kajti dogovorjeno je bilo, da se pred priobčitvijo sestanejo vsi podpisniki... k pogovoru o vsebini in obliki izjave. To se pa ni zgodilo, pač je pa nabiratelj podpisov dal kratkomalo kljub dani besedi izjavo v list...⁽⁸⁾ Kakor vselej, tako se je tudi v tem slučaju izkazalo, da hočejo gotovi ljudje priti do svojega političnega cilja, ako ne s poštenimi, pa z nehonestnimi sredstvi". Že iz vseh mojih dosedanjih izvajanj je menda dovolj jasno razvidno, da so bile vse te trditve gladko izmišljene.

Za tem napadom so pa sledili v "Slov. Narodu" nadaljni kar po vrsti. Po mojih informacijah jih je pisal Fr. Govekar, tipični "žurnalistični glasnik slovenskega meščanstva", kakor ga je ob neki priliki označil dr. Lončar. Dne 25. II. je zapisal, da "so klerikalci zlorabili kulturne delavce za svojo priprego", a dva dni zatem se je oglasil še sam stari dr. Tavčar, eden največjih konservativcev, kar jih pozna naša politična zgodovina. Objavil je namreč na 1. strani svojega "Slov. Naroda" članek z naslovom "Kulturni delavci in avtonomija". V njem je trdil, da je izjava "sad naporov klerikalne in socialdemokratske stranke", ki jo je podpisalo "tudi precejšnje število gospodov, o katerih bi bil človek prisegel, da s srcem

(8) Jako značilno je, da mi je dobesedno isto neresnico očital Župančič dobri dve leti poprej radi neke izjave, ki smo jo objavili proti županu dr. Tavčarju radi njegovega ravnanja ob priliki Cankarjeve smrti. — Ravno to me je iz previdnosti tudi dovedlo, da sem to pot že na čelo vseh štirih podpisnih pol natipkal pripombo, da bo izjava objavljena v "Naših Zapiskih".

in obistni pripadajo JDS, ki smo jih prištevali k najzanesljivejšim vrstam JDS in ki so nas sedaj zapustili..." Nato je dr. Tavčar razlagal, da je bila JDS "vedno za kompromis", da "smo za zmerno centralizacijo", da bi se kulturni delavci morali zavedati svoje odgovornosti, da deklaranti v svoji izjavi niso podrobno razložili, kakšna naj bo naša avtonomija in da bi nam "veliko število narodnih edinic samo škodovalo". In potem je zaključil čisto po tavčarjansko: "Ali bo moglo malo slovensko pleme, če je zase avtonomna edinica, vzdrževati univerzo in tehniko, konservatorij in še druge take zavode... Vse to smo dobili, ker nam je priskočila na pomoč država, recimo kar naravnost, ker nam je prišel na pomoč srbski narod. Če bi bili v tem pogledu odvisni od posameznih avtonomnih edinic ali recimo od Radićeve republike, bi naši visokošolski profesorji živeli od repe na ljubljanskem polju... Naši kulturni delavci so bili precej slepi, ko so se zavzeli za "razmah individualnih edinic". Če dobimo pri nas tak "razmah", potem se kar poslovimo od univerze in tehnike ter vseh drugih kulturnih naprav..."

Dr. Tavčarju je na ta izvajanja odgovoril Ant. Lajovic v samem "Slov. Narodu". List je bil seveda v veliki zadregi, vendar ni mogel odkloniti odgovora tako uglednega naprednega glasbenika. Dne 10. III. je namreč objavil Lajovčeve "Opazke k avtonomistični izjavi kulturnih delavcev". V njih je člankar zavrnil nekdanji, zgolj strankarski način razpravljanja o vsenarodnih vprašanjih, a v "novi državi pa naj ne bo več mesta za strankarsko in materialistično obravnavanje teh vprašanj, ker je le duševno življenje narodov... tisti motor, ki žene razvoj narodov". Materialistično obravnavanje je gledal Lajovic predvsem v mnenju, da se jezik lahko zamenja kot obleka, in v nazoru, da je narodnost poganski pojem in posledica greha.

V takem tonu in oblikah se je potem nadaljevalo prerekanje o avtonomistični izjavi še nekaj časa, po nekaj tednih se pa zopet poleglo. Vsa "debata" je vnovič samo razgalila vso mizerno raven tedanje "vodilne" politične publicistike in politične izobrazbe ter zrelosti našega izobraženstva. Celih deset let je divjal najostrejši boj med centralisti in avtonomisti in obvladoval sploh vse tedanje naše politično življenje, toda načelno, znanstveno in izčrpno se ni obravnavalo pri nas teh vprašanj sploh nikoli, temveč nam je služilo predvsem le za polemična in volilna gesla.

Toda že konec meseca maja je povzročil pisatelj dr. Iv. Lah z njo pravo kulturno afero. Dne 25. V. je namreč objavil v "Slov. Narodu" članek z naslovom "Odgovor in obtožba", v katerem je dal v precej vulgarni obliki duška svojemu razočaranju, da ni bil imenovan za univerzitetnega tajnika. V tej zvezi je zapisal tudi tole: "V Ljubljani, pravijo, je neka klet, pojdite tja in zabavljajte tam čez državo, čez Srbe, čez državno himno, govorite cinično o vsem, kar je ljudem na svetu svetega in dobili boste gotovo državno službo, mogoče mesto vseučiliškega tajnika..."⁽⁹⁾ Pa Vi v svoji neumni idealnosti ali pošteni značajnosti tega

⁽⁹⁾ To je bilo naperjeno proti podpisniku izjave dr. Šmalcu, ki je bil mesto dr. Laha imenovan za vseučiliškega tajnika. — "Neka klet" je pa označevala znano Unionsko klet, kamor so zvečer radi zahajali izobraženci, ki niso pripadali JDS.

ne boste storili, zato bi Vam svetoval: stopite med avtonomiste — zbirajo se istotam — in boste kmalu dobili ugledno mesto.”

Ost tega dr. Lahovega napada je bila tako odkrita in tako perfidna, da je na seji Slovenske Matice, ki se je vršila tri tedne kasneje, dr. Kraigher interpeliral, češ da je “očital slovenskim kulturnim delavcem, da so podpisali znano Erjavčevo avtonomistično izjavo,⁽¹⁰⁾ da so avtrijkanti in izdajalci. Ti zahtevajo, da da dr. Lah glede teh očitkov pojasnilo, ker bi sicer le-ti ne mogli z njim sedeti pri isti mizi”. Dr. Lah je na to Kraigherjevo interpelacijo odgovoril, da ni nikomur očital tega, pač pa da se na to izjavo sklicujejo separatistični elementi na Hrvatskem. Tako izvijanje pa dr. Lahu očividno ni pomagalo, kajti že štiri dni nato so listi objavili, da je izstopil iz odbora Slovenske Matice.

Mnogo globlje posledice je imela pa druga afera v zvezi z našo izjavo. To je sprožil v konstituenti dr. B. Vošnjak, profesor ljubljanske univerze in vodilni poslanec “Slov. kmetijske stranke”. On je v konstituenti dne 21. IV. 1921 branil vladni ustavni načrt in med drugim izjavil tudi naslednje (citiram po št. 13 stenografskih zapisnikov konstituante): “Mi nikada nismo mislili na takve avtonomije kakve su se ovdje pojavile... mi moramo da imamo samo državne interese... Ja moram priznati da ima separatizma u našim zemljama... Gospodo, ovaj se separatizam razvija i medju inteligencijom in medju masama... Time se srbofobstvo širi. Time se ostvara ovaj duh protiv države. G. Šimrak je juče spomenuo nešto drugo, a to je manifest tako zvanih kulturnih radnika slovenskih. I to je kazao, da je taj manifest jedna sjajna poluga avtonomizma. Ja mislim, da je to loš argumenat za našu državu. Duševni oci ovoga manifesta su dvojica bibliotekara bivše dvorske bečke biblioteke. Neču de ih imenujem... Ovdje, u toj izjavi... našoj državi, kaže se, treba kontinuitet i srbski, i hrvatski i slovenački. Da, gospodo, ali kamo bismo mi došli sa ovim kontinuitetom, koji je prošlost, ona prošlost, koja nas je htela zadaviti. Ja sam smatrao za najveću greško, ako mi to uvedemo u naš novi život... Ali ja sam uveren, da će se ovi izgubljeni sinovi vratiti u taj hram našeg državnog i narodnog jedinstva. Ali nemojte vi nikada u ovim našim severnim zemljama, gde se javljaju antidržavne struje... zaboraviti i gde se stvorila ova sloboda.”

Dotlej se je zaletavala v avtonomistično izjavo na splošno predvsem domača strankarska žurnalistika v svoji tradicionalni obliki, a sedaj je pod poslansko imuniteto obtožil jako viden poslanec na najvišji državni tribuni dva njena podpisnika, eminentna znanstvenika, jima podtaknil avtorstvo izjave in ju obdolžil skoro nekakega habsburškega agentstva, kar je veljalo v tistih časih že za pravo veleizdajo. Prof. Kidrič je bil mož trde kože in močnih živcev, zato je sprejel tako insinuacijo s suverenim prezirom, strahovito je pa zadela dr. Prijatelja. Kdor je poznal njega že pred prevratom, njegov silni idealizem, njegovo globoko nacionalno čustvovanje in njegovo vprav fantovsko širino, bi pač mogel razumeti razvrat

⁽¹⁰⁾ Citiram to interpelacijo po besedilu, kakor ga je objavil dne 5. VI. “Slov. Narod”. Žal nisem dr. Kraigherja nikoli vprašal, če je pred takim forumom in celo v napisani interpelaciji res rabil izraz “Erjavčevo avtonomistično izjavo”, ker bi dr. Kraigher po vsej priliki moral vedeti, da ta izjava ni bila “moja”.

do takega nekvilificiranega napada svojega starega sodelavca in stanovskega tovariša, toda še danes mi je prava psihološka uganka, da je mogel ta napad naravnost streti tako izgrajeno osebnost, kakršna je bil dr. Prijatelj. On je bil eden prvih, ki je po prevratu nemudoma prihitel v domovino, da z vprav mladostnim zanosom poprime pri graditvi naših kulturnih ustanov. Že tedaj je pomenjalo zanj precej grenko kapljo razočaranja, da mu pristojni uradi dolgo mesecev niso nakazali niti najskromnejšega stanovanja (vzel sem ga tedaj z družino vred pod streho jaz), vendar je končno pripisal to na rovaš številnim tedanjim težavam. Dr. Prijatelj s Kidričem vred dr. Vošnjaka ni mogel terati pred sodišče, pač sta pa oba obdolženca zahtevala od univerzitetnega sveta, da preišče zadevo in jima da primerno zadoščenje.

Univerzitetni svet je res uvedel preiskavo in jima izdal že 10. VI. 1921 obširno izjavo, v kateri je ugotovil:

“1. da je trditev g. dr. Vošnjaka, da sta Vidva duševna očeta omenjenega manifesta (t. j. avtonomistične izjave) neutemeljena in neresnična;
2. da je istotako neutemeljena in neresnična trditev g. dr. Vošnjaka, iz katerih sta vidva podpisala manifest;
3. da je g. dr. Vošnjak s tem, da je g. prof. Prijatelja obdolžil avtriantstva, vedoma govoril neresnico, ker je ravno njemu moralo biti znano, da je dr. Prijatelj s tem, kar... je storil v prid Jugoslovanom, izpostavil sebe največjim nevarnostim.”

To izjavo je podpisalo potem 26 profesorjev ljubljanske univerze, t. j. menda sploh vsi, kar jih je bilo dotlej imenovanih, nakar sta jo oba prizadeta poslala v objavo vsem listom. Vošnjak je objavil potem v “Slov. Narodu” z dne 24. VII. 1921 nekak odgovor na to izjavo. V njem se je čudil, zakaj se branita očitka očetovstva, ker beganje pred odgovornostjo ni brez pomena, jima še vedno očital “nagnjenje k avtonomizmu”, zanikal, da bi jima bil očital tudi avtriantstvo in trdil, da ni vedel, da je dr. Prijatelj med vojno posređoval korespondenco med domovino in “Jugoslovanskim odborom” v emigraciji. Zaključil je pa svoje opravičilo tako, kot da bi bil on užaljen: “Videti je, da je ljubljanska izjava izliv animoznosti proti onim, ki so v emigraciji skupno s srbsko vlado izvršili veliko delo osvobojenja in ujedinjenja. Zdi se, da je ona naperjena proti onim, ki so žrtvovali svoje najboljše sile, da je Vidovdanska ustava stopila v življenje”.

Nadaljni odmevi “avtonomistične izjave” in vpliv, ki ga je imela ona na vse naše slovensko politično življenje v prvi Jugoslaviji, spada seveda že v podrobno zgodovino prizadevanj za dosego naše avtonomije, ki so tvorila tedaj vsekakor jedro vseh političnih teženj našega naroda, ne glede na to, da so naše parlamentarne reprezentance v Beogradu te težnje skoro stalno zapostavljale svojim trenutnim ozkim strankarskim koristim.

Smatram za svojo dolžnost, da h koncu, kot morda zadnja še živa priča še enkrat podčrtam porazen vpliv, ki ga je imel Vošnjakov govor v parlamentu na dr. Prijatelja. Ta je povzročil, da je pretrgal dr. Prijatelj tedaj vsake zveze s t. zv. “naprednim” političnim taborom, s katerim je sodeloval poprej desetletja. Napisal ni nikoli več takega članka v noben politični list in izstopil je tudi iz odbora “Tiskovne zadruge”, v kateri je

ravno on predstavljal dotlej pravo dušo, le naše klasike (Jurčica in Tavčarja) je izdajal pri njej še nadalje, ker je bil preveč srčno navezan nanje, da bi bil opustil še to. V tistih časih sva po cele ure šetala po Večni poti in dovolj prilike sem imel opazovati, kako ga je minevala vsa nekdanja razigranost in vse nekdanje veselje do življenja in do dela. Delo mu je služilo odslej samo še za to, da je dušil v njem svojo globoko zagrenjenost in našim bodočim kulturnim zgodovinarjem lahko mirno povem, da je imela ravno tu svoj izvor tudi vsa nadaljna življenjska tragedija tega velikega kulturnega delavca, enega največjih, kar jih je iz iskrenega slovenskega in jugoslovanskega rodoljubja podpisalo našo avtonomistično izjavo.

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

COBISS

0000394812

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA

U 582 660

COBISS®